

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII
AL REPUBLICII MOLDOVA

INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL

Cu titlu de manuscris

C.Z.U. 739(478)„18/19”(043.3)

Specialitatea 651.01 – *Teoria și istoria artelor plastice*

C.Z.U. 94(478)„18/19”(043.3)

Specialitatea 611.02 – *Istoria românilor (pe perioade)*

CONDRATICOVA LILIANA

**EVOLUȚIA PRELUCRĂRII ARTISTICE
A METALELOR ÎN BASARABIA
(SECOLUL AL XIX-LEA –
PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA)**

**SPECIALITATEA 651.01 – *TEORIA ȘI ISTORIA ARTELOR PLASTICE*
SPECIALITATEA 611.02 – *ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)***

**Autoreferat al tezei de doctor habilitat în studiul artelor
și culturologie și de doctor habilitat în istorie**

Chișinău, 2018

Teza a fost elaborată în cadrul Institutului Patrimoniului Cultural
Consultant științific: Cocârlă Pavel, dr. hab. în istorie, prof. univ.,
Universitatea de Stat din Moldova

Referenți oficiali:

Ciotoiu Iuliana, dr. în arhitectură, prof. univ., Universitatea *Spiru Haret*, București

Ionescu Adrian-Silvan, dr. în științe istorice, CȘ I, Institutul de Istoria și Teoria
Artei *George Oprescu*, București, Academia Română

Oprîș Ioan, dr. în științe istorice, prof. univ., Universitatea *Valahia* din Târgoviște,
România

Petrencu Anatol, dr. hab. în istorie, prof. univ., Universitatea de Stat din Moldova

Componența Consiliului Științific Specializat:

Șlapac Mariana, m. cor. al AȘM, dr. hab. în studiul artelor, conf. cerc.,
Institutul Patrimoniului Cultural – *președinte*

Brigalda Eleonora, dr. în studiul artelor, prof. univ., Universitatea Pedagogică
de Stat *Ion Creangă* – *secretar științific*

Chirtoagă Ion, dr. hab. în istorie, conf. cerc., Institutul de Istorie

Dragnev Demir, m. cor. al AȘM, dr. hab. în istorie, prof. univ., Institutul de Istorie

Postică Gheorghe, dr. hab. în istorie, prof. univ., Ministerul Educației, Culturii
și Cercetării al Republicii Moldova

Sinigalia Tereza, dr. în istoria artelor, CȘ I, prof. univ., Universitatea de Arte
George Enescu, Iași

Tomuleț Valentin, dr. hab. în istorie, prof. univ., Universitatea de Stat din Moldova

Vornicu Nicoleta, dr. în chimie, CȘ I, dr. abilitat în arte vizuale, Centrul Mitropoli-
tan de Cercetări T.A.B.O.R., Iași

Zaharia Dumitru, dr. în estetica artelor vizuale, prof. univ., Universitatea de Arte
George Enescu, Iași.

Suținerea va avea loc la **19 iunie 2018, ora 11.00**, în ședința Consiliului Științific Speciali-
zat DH 22.651.01 – 01 din cadrul Institutului Patrimoniului Cultural (Chișinău, Academiei
5A, MD – 2028, Biblioteca Științifică Centrală *A. Lupan*, Sala Mare)

Teza de doctor habilitat și autoreferatul pot fi consultate la Biblioteca Națională
a Republicii Moldova, BȘC *A. Lupan* și pe pagina web a CNAA (www.cnaa.md).

Autoreferatul a fost expediat la **19 mai 2018**

Secretar științific al Consiliului Științific Specializat:

Brigalda Eleonora, dr., prof. univ.

Consultant științific:

Cocârlă Pavel, dr. hab., prof. univ.

Autor:

Condraticova Liliana, dr., conf. cerc.

REPERE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII

Actualitatea temei. Pentru Republica Moldova care se realizează la practica și experiența țărilor europene în domeniul patrimoniului cultural (anul 2018 fiind declarat *Anul European al Patrimoniului Cultural*), o prioritate deosebită are documentarea, repertorierea, valorizarea științifică și protecția patrimoniului cultural material, parte integrantă a căruia sunt și piesele de orfevrărie și feronerie de importanță artistică și istorică, executate de orfevri, argintari și fierari specializați în prelucrarea artistică a metalelor nobile și comune. Exerțând multiple funcții utilitar-practice, semiotice și estetice în ambientul omului, piesele din metale exprimă o diversitate tipologică, un amalgam de tehnici de lucru și compoziții decorative, întruchipând predilecția exponenților elitei locale și a Bisericii în materie de frumusețe, eleganță și rafinament.

Pentru cultura națională și europeană, istoria prelucrării artistice a metalelor (arta prelucrării metalelor, arta metalelor) prezintă o problemă de interes și actualitate specială, încadrând, în viziunea noastră, trei componente expresive: 1) **articole de bijuterie** (examine în teza de doctor în studiul artelor susținută în anul 2007) [90], 2) **piese de orfevrărie** și 3) **articole de feronerie artistică**. În teza de față am accentuat că orfevrăria și feroneria artistică din Basarabia nu au fost cercetate multilateral de istorici și specialiști în studiul artelor, de unde rezidă necesitatea realizării unui tablou complex al evoluției istorice și artistice a domeniului. Din aceste considerații, studiul poartă un pronunțat caracter pluridisciplinar, integrând ample informații din istoria românilor și universală, istoria artei, arta decorativă, arhitectură, tehnologie, culturologie. Demersul științific înfățișează o viziune panoramică a unui istoric asupra evoluției istoriei și artei metalelor, a orfevrăriei și feroneriei artistice, laice și bisericesti din Basarabia. Astfel, aflată mult timp la etapa tatonării problemei, actualmente studiul istoriei artei metalelor din Basarabia ocupă locul binemeritat în sistemul de cercetare autohton.

Majoritatea pieselor repertoriate și examinate în teza de față sunt introduse în premieră în circuitul științific și prezintă piese de artă, în care au fost asociate armonios ideea artistică, metalele lucrate în diferite tehnici și procedee plastice de înfrumusețare a suprafețelor metalice ale obiectelor, care, în totalitatea sa, corespund tendințelor artistice specifice perioadei de studiu. Obiectul cercetării noastre – articolele de orfevrărie și feronerie artistică datate în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea – au fost documentate în colecțiile muzeale și patrimoniul bisericesc din spațiul actual al Republicii Moldova. Aceste piese au fost realizate de artizani din Basarabia, iar o parte dintre ele prezintă diverse importuri din atelierile din regiunile limitrofe. Ajunse în Basarabia pe diferite filiere, articolele din metale au devenit parte integrantă a patrimoniului, argumentându-se astfel preocuparea specialiștilor pentru repertorierea, descrierea și elaborarea unor recomandări constructive întru valorizarea, salvagardarea și promovarea patrimoniului cultural material.

Descrierea situației în domeniu și identificarea problemelor de cercetare. Pe durata realizării acestui studiu am stabilit că în prezent, istoriografia națională nu dispune de studii complexe care ar aborda diversitatea evoluției și afirmării orfevrăriei și foneriei artistice din Basarabia în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea. Deși la etapa actuală de cercetare piesele de orfevrărie au devenit actanții principali ai unor expoziții muzeale, specialiștii în domeniul istoriei și studiul artelor exprimă sporadic interesul față de obiectele din metale din arealul vizat. Lipsa unui studiu transdisciplinar, elaborat pe filiera istoriei și artelor vizuale, creează impedimente în realizarea unui tablou de ansamblu al evoluției istorico-artistice a artei metalelor. Lucrarea este fundamentată pe o vastă bază sursologică și analiza critică a publicațiilor anterioare în domeniu. Subliniem că în Republica Moldova, cercetările cu caracter general, întreprinse de arheologi, istorici și critici de artă (P. Bârnea, I. Niculiță, A. Niculiță, V. Vornic și L. Ciobanu, S. Reabțeva, P. Cocârlă, V. Tomuleț, E. Dragnev, C. Ciobanu și T. Stavilă) integrează unele aspecte ale problemei abordate, investigațiile principale fiind axate pe descrierea podoabelor vechi, breslelor. Discrepanța este semnificativă în special în cazul publicațiilor cu referire la piesele de podoabă din Preistorie, Antichitate, Evul Mediu, și studiile privind prelucrarea artistică a metalelor în epoca modernă sau contemporană.

În România, arta metalelor a ajuns în atenția unor notorietăți precum N. Iorga, I. Rațiu, C. Nicolescu, D. C. Giurescu și A. Pănoiu, V. Vătășianu, A.-S. Ionescu, D. Dâmboiu, F. Nițu, N. Vornicu. Din multitudinea publicațiilor privind prelucrarea artistică a metalelor în țările limitrofe, evidențiem lucrările semnate de H. Morant, M. Postnikova-Loseva, S. Gnotova, M. Tihonova, G. Stanițina.

Având în vedere actualitatea, importanța și stadiul de cercetare a temei, au fost identificate următoarele **probleme de cercetare**: 1) existența unui hiatus considerabil în istoriografia națională cu referire la istoria artei metalelor din Basarabia, de unde derivă discrepanța dintre publicațiile axate pe arta podoabelor în perioada antică, medievală și cea modernă; 2) valorificarea insuficientă a documentelor din arhivă, explorarea surselor inedite și necesitatea reevaluării unor lucrări istoriografice; 3) examinarea și cercetarea complexă a pieselor din fondurile muzeistice și patrimoniul bisericesc; 4) introducerea în circuitul științific a articolelor de orfevrărie și fonerie întru repertorierea, descrierea și elaborarea unor recomandări practice pentru conservarea, păstrarea și promovarea pieselor de patrimoniu; 5) necesitatea studierii problemelor legate de compoziția și limbajul plastic în arta metalelor, interferențele cu alte genuri ale artei decorative, examinarea curentelor și tendințelor artistice; 6) determinarea impactului societății asupra dezvoltării artei metalelor și viceversa.

Scopul și obiectivele lucrării. Complexitatea și caracterul pluridisciplinar, actualitatea și stadiul de investigare a temei abordate, au determinat drept **scop** cercetarea multilaterală a evoluției istorico-artistice a orfevrăriei și foneriei din Basarabia în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea prin prisma interferențelor culturale din regiunile limitrofe, fapt ce va contribui substanțial la sintetizarea informațiilor cu referire la istoria și arta metalelor.

Pentru realizarea scopului propus, au fost trasate următoarele **obiective de cercetare**:

- 1) stabilirea importanței actelor legislative în dezvoltarea artei metalelor din Basarabia și examinarea politicii autorităților în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea;
- 2) identificarea și descrierea principalelor centre și ateliere de confecționare a obiectelor din metale din Basarabia;
- 3) examinarea și aprecierea activității artizanilor documentați în Basarabia care au prelucrat artistic metalele nobile și comune;
- 4) repertorierea, tipologizarea și descrierea pieselor de orfevrărie și feronerie artistică, laică și bisericească, documentate în spațiul actual al Republicii Moldova;
- 5) aprecierea valorii istorice și artistice a obiectelor de orfevrărie și feronerie atesate în colecțiile muzeale și în patrimoniul bisericesc al Republicii Moldova;
- 6) relevarea interferențelor culturale în domeniul orfevrăriei și feroneriei artistice;
- 7) analiza comparată a celor două perioade distincte: 1812–1918 și 1918–1940 în evoluția prelucrării artistice a metalelor din Basarabia.

Arealul geografic și limitele cronologice se referă la spațiul Basarabiei în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea, luate în raport cu transformările din domeniul social, istoric, juridic, completate de modificările ce au avut loc la nivel cultural, artistic.

Metodologia cercetării științifice. Dat fiind faptul că obiectul cercetării noastre se află la intersecția mai multor discipline umanistice (istorie, arte vizuale, culturologie), în teză a fost utilizată metodologia complexă de expertizare a pieselor din metale, care a permis examinarea și studierea pieselor lucrute artistic din metale. În procesul de investigare au fost folosite metodele de cercetare specifice istoriei și artelor vizuale: metoda istorico-comparativă, metoda tipologică, metoda iconologică și formal-stilistică, care au permis studierea diversității formelor, decorului și a semnificației articolelor, determinarea valorii artistice și/sau istorice a obiectelor din metale, rezultatele obținute fiind completate de metodologiile de cercetare din domeniile adiacente și complementare (metoda tehnico-tehnologică, metoda epigrafică).

Noutatea și originalitatea științifică. Lucrarea, realizată în baza valorificării documentelor din arhivă, a pieselor muzeale și cele din patrimoniul bisericesc al Republicii Moldova, constituie o primă investigație științifică în domeniul studierii istoriei artei metalelor din Basarabia și identificarea dimensiunii conceptuale a orfevrăriei și feroneriei ca parte integrantă a artei decorative naționale și europene. Noutatea tezei rezidă în cercetarea și reflectarea multilaterală a evoluției orfevrăriei și feroneriei artistice din Basarabia în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea. Lucrarea constituie un studiu în care orfevrăria și feroneria artistică, atât laică cât și cea bisericească, au fost examinate pentru prima dată sub aspect diacronic în contextul particular al evoluției artei metalelor din Basarabia, dar și cel general al istoriei artei naționale și europene. Considerăm că această abordare reprezintă o contribuție semnificativă la inițierea unor noi direcții de cercetare și permite reliefarea unor noi probleme în studiul artei metalelor, axate pe evoluția stilistică a pieselor din metale

atestate în Basarabia, realizarea unui tablou de ansamblu privind evoluția orfevrăriei și feroneriei artistice și includerea acestora în contextul național și european.

Rezultatele principal noi obținute pentru știință și practică constau în faptul că, în premieră în istoriografia din Republica Moldova, a fost realizată sistematizarea, ordonarea și prezentarea diacronică a evoluției istorico-artistice a artei metalelor (orfevrăriei și feroneriei) din Basarabia în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea. Repertorierea, examinarea și descrierea obiectelor din metale nobile și comune a asigurat o mai bună înțelegere a proceselor de evoluție a artei metalelor din Basarabia și va crea condiții pentru continuarea și inițierea unor cercetări noi (fundamentale și aplicative) a evoluției orfevrăriei și feroneriei din Basarabia / RSS Moldovenească / Republica Moldova. De asemenea, a fost analizată politica autorităților locale și determinat impactul legislației asupra dezvoltării artei metalelor; au fost introduse în circuitul științific informații inedite cu referire la localizarea centrelor și atelierelor de giuvaiergerie, activitatea în Basarabia a argintarilor, giuvaiergiilor, fierarilor; au fost incluse în contextul artistic național și european orfevrăria și feroneria artistică din Basarabia; au fost introduse în circuitul științific date de arhivă inedite și cele valorificate tangențial. În premieră obiectele din metale, atestate în fondurile muzeistice și în patrimoniul bisericilor din Republica Moldova, au fost clasificate, examinate și descrise în conformitate cu metodologia complexă de cercetare și expertizare, aprobată pentru teza de față.

Rezultatele principal noi, obținute ca urmare a investigației întreprinse de noi, au contribuit la **crearea unei noi direcții în domeniul științelor umanistice** care constă în cercetarea pluridisciplinară a dimensiunii istorico-artistice a evoluției orfevrăriei și feroneriei din Basarabia, de unde rezidă caracterul inovator și aplicativ al tezei, fiind puse bazele teoretico-metodologice pentru noi demersuri științifice în studierea artei metalelor din Basarabia / RSS Moldovenească / Republica Moldova.

Semnificația teoretică a cercetării rezidă în prezentarea unei viziuni de ansamblu teoretice și metodologice privind istoria prelucrării artistice a metalelor în Basarabia, realizată într-un context pluridisciplinar al evoluției științelor umaniste. Teza prezintă o primă cercetare de sinteză, oferind oportunitatea realizării unor noi studii transdisciplinare pentru a completa lacunele existente la etapa actuală în știința istorică și în studiul artelor vizuale din Republica Moldova. Rezultatele obținute pot fi folosite ca repere teoretice în soluționarea problemelor privind studierea artistică, conservarea, restaurarea artistică, aprecierea și patrimonializarea obiectelor din metale.

Valoarea aplicativă a lucrării: prin valorificarea documentelor de arhivă și a materialelor de teren, teza oferă informații și cunoștințe noi, fiind o sinteză a evoluției istorico-artistice a orfevrăriei și feroneriei din Basarabia. Prin deschiderea față de alte domenii de cercetare și caracterul pluridisciplinar, lucrarea poate fi utilă pentru specialiștii din domeniul istoriei, artelor vizuale, culturologiei, tehnologiei, muzeografiei. Rezultatele cercetărilor pot fi folosite ca bază teoretică pentru elaborarea unor teze de masterat și doctorat, publicații științifice, dicționare enciclopedice, lucrări de popularizare a științei și pot fi utilizate în calitate de suport de curs pentru disciplinele *Istoria culturii naționale și universale, Istoria artei naționale și universale.*

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere. Cercetarea diacronică, examinarea transdisciplinară a orfevrăriei și ferneriei artistice din Basarabia, au determinat înaintarea spre susținere a principalelor rezultate științifice:

1) realizarea în premieră a sintezei diacronice și a analizei comparate a parcursului istorico-artistic al orfevrăriei și ferneriei artistice din Basarabia în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea în contextul evoluției artei naționale și europene;

2) examinarea politicii autorităților și determinarea impactului cadrului legislativ, aspectelor de ordin social, economic și cultural asupra evoluției artei metalelor din Basarabia;

3) stabilirea modalităților de marcare, aplicare a titlului și expertizare complexă a articolelor din metale; identificarea pentru Basarabia a birourilor de marcare și a specialiștilor în domeniu;

4) localizarea centrelor de confecționare a obiectelor din metale nobile și comune și aprecierea activității acestora, fiind realizat un tablou complex al apariției și dezvoltării principalelor ateliere de confecționare a obiectelor din metale de factură laică și bisericească;

5) perfectarea, completarea și extinderea listei orfevrilor, argintarilor, fierarilor, giuvaiergiilor și introducerea în circuitul științific a artizanilor necunoscuți anterior;

6) sistematizarea informațiilor privind evoluția artei metalelor în Basarabia, stabilirea coeziunilor și relațiilor culturale în domeniul orfevrăriei și ferneriei artistice din regiunile limitrofe. Pe baza materialului documentar și plastic examinat sunt determinate influențele în arta metalelor din Basarabia venite pe filiera rusă, ucraineană, poloneză, română;

7) identificarea și evaluarea celor mai reprezentative articole de orfevrărie ecleziastică și laică, aprecierea valorii istorico-artistice a inventarului bisericesc examinat în funcție de tipologie, semasiologie, tehnici și tehnologii de lucru, forme, motive ornamentale, inscripții epigrafice;

8) repertorierea, descrierea și examinarea articolelor de fernerie artistică, atestate în spațiul Basarabiei și examinate în funcție de tipologie, simbolism, tehnici de lucru, formă, decor;

9) stabilirea legităților, principalelor tendințe și particularități în evoluția artei metalelor prin determinarea locului și rolului domeniului în istoria și arta națională;

10) identificarea unor recomandări practice privind repertorierea, conservarea, protecția și promovarea obiectelor de patrimoniu, a pieselor de orfevrărie și fernerie artistică, documentate pentru Basarabia în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele investigațiilor au fost valorificate prin elaborarea și publicarea a 7 monografii, cca 70 de publicații în reviste științifice, culegeri și materiale ale conferințelor; susținerea a 34 de comunicări la conferințe naționale și internaționale; prezentarea unor rezultate și concluzii în cadrul emisiunilor radio, TV, a cursurilor predate.

Aprobarea rezultatelor științifice. Lucrarea a fost elaborată în cadrul Centrului Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural, discutată și aprobată la ședința

extinsă a secției *Arte vizuale* (04.VII.2017), a Seminarului Științific de Profil 611.02 – *Istoria Românilor (pe perioade)* și 611.03 – *Istoria Universală (pe perioade)* din cadrul UPS *Ion Creangă* din Chișinău (27.IX.2017) și a Seminarului Științific de Profil 651.01 – *Teoria și istoria artelor plastice*, 651.02 – *Teoria și istoria arhitecturii* și 651.03 – *Arte decorative* din cadrul IPC (02.XI.2017), fiind recomandată spre susținere publică la Consiliul Științific Specializat.

Rezultatele investigației au fost aprobate la 34 de foruri științifice naționale și internaționale, dintre care 4 rapoarte la ședințe în plen: *Ateliere de bijuterie și piese de podoabă în spațiul pruto-nistrean (1900–1914)* la conferința Institutului de Istorie *Istorie și societate: de la tradițional la modernitate* (Chișinău, 2013); *Elita basarabeană: farmecul bijuteriilor și eleganța vestimentară* la conferința internațională a Institutului de Istorie *Elitele social-politice și economice ale Basarabiei în sec. XIX – încep. sec. XX* (Chișinău, 2013); *Valoarea istorică și artistică a podoabelor de cult din patrimoniul mănăstirilor din Republica Moldova* la conferința internațională a IPC *Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor* (Chișinău, 2015); *Obiecte din metale lucrate de meșteri ucrainenii atestate în spațiul actual al Republicii Moldova* la simpozionul internațional organizat de IPC *In memoriam C. Popovici* (Chișinău, 2016) etc.

Publicațiile la tema tezei: 7 monografii (dintre care 5 la tema tezei) și cca 70 de articole în reviste din țară și din străinătate, culegeri naționale și internaționale, ediții enciclopedice, materiale ale conferințelor desfășurate la Chișinău, Iași, Brașov, Kiev, Sankt Petersburg cu un volum total de peste 70,0 c.a.

Volumul și structura tezei. Lucrarea, cu un volum total de 350 de pagini, dintre care 257 de pagini text de bază, cuprinde: adnotări în limbile română, engleză și rusă, Lista abrevierilor, Introducere, capitolul istoriografic și patru capitole de bază, finalizate cu concluzii; Concluzii generale și recomandări; Declarația privind asumarea răspunderii și CV-ul. Bibliografia include 507 de titluri în limbile română, rusă, engleză, franceză, dosare de arhivă și fonduri de muzeu, surse web.

Anexele integrează aspecte ce completează materialul informațional concentrat în paginile tezei – un glosar de termeni de specialitate și nume celebre din domeniu; informații cu referire la stilurile artistice din Evul Mediu și epoca modernă; 17 tabele ce conțin informații necesare privind elucidarea fenomenului prelucrării artistice a metalelor în Basarabia. Materialul grafic integrează 228 de imagini concentrate în 27 de planșe, fiind relevate piesele de orfevrărie și structurile de feronerie artistică atestate în spațiul actual al Republicii Moldova.

Cuvinte-cheie: artă, istorie, metal, orfevrărie, feronerie artistică, Basarabia, România, Imperiul Rus, spațiu european, breaslă, atelier, simbol, statut, evoluție, marcare, tehnică de lucru, prelucrare artistică a metalelor, expertizare și evaluare, valoare artistică și istorică, piesă de patrimoniu, valorizare, protecție.

CONȚINUTUL TEZEI:

În *Introducere* este argumentată actualitatea și importanța problemei abordate, contextul teoretico-științific al cercetării, sunt stabilite scopul, obiectivele și metodologia cercetării, noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor investigației care au contribuit la obținerea unor rezultate principale noi pentru știință și formularea unei direcții științifice noi de cercetare în domeniul științelor umaniste. De asemenea, se descrie importanța teoretică și valoarea aplicativă a studiului, aprobarea rezultatelor investigației, publicațiile la tema tezei de doctor habilitat.

În **capitolul 1 *Prelucrarea artistică a metalelor în Basarabia: repere istoriografice și surse de documentare*** au fost supuse analizei critice publicațiile care direct sau tangențial fac apel la studierea prelucrării artistice a metalelor din Basarabia și examinate sursele de cercetare. Am menționat că problema evoluției artei metalelor din Basarabia nu a fost studiată în toată complexitatea ei de către istorici, critici de artă, culturologi. Arta metalelor din Basarabia a fost abordată sporadic, în contextul studierii problemelor de ordin politic, economic și social al Basarabiei, care au umbrat substanțial aspectele artistice.

În **subcapitolul 1.1. *Reflecții istoriografice privind evoluția artei metalelor din Basarabia în secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea*** am atras atenția că problema dezvoltării artei metalelor și-a găsit reflectare în lucrări științifice cu cel mai diferit caracter, iar elucidarea fragmentară și univocă în istoriografia națională a pieselor de orfevrărie și fernerie din Basarabia creează impedimente serioase în procesul de analiză a evoluției artei prelucrării metalelor. Din punct de vedere al școlilor istoriografice din spațiul cercetat, lucrările cu caracter general (cele specializate fiind lipsă cu desăvârșire), accesibile cu referire la arta metalelor din Basarabia, au fost grupate în câteva categorii: lucrări ale autorilor din spațiul actual al Republicii Moldova și din România, lucrări ale cercetătorilor din țările Europei de Est și de Vest, la care s-a făcut apel pentru a înțelege investigațiile anterioare în acest domeniu, dar și din cauza insuficienței și lipsei în Republica Moldova a publicațiilor de sinteză [109, p. 54-61].

Am constatat că publicațiile apărute în sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea corespund mesajului ideatic al istoriografiei țariste privind teritoriul anexat al Basarabiei la Imperiul Rus. Primele informații privind asocierea aururilor și arginturilor din Basarabia într-o breaslă la început de secol XIX au fost concentrate într-un volum jubiliar, editat la Chișinău, în anul 1912 [89]. Lucrările acestei perioade nu conțin aprecieri, clasificări, opinii sau concluzii cu privire la arta metalelor din Basarabia, având un caracter pur descriptiv, statistic și informativ. Publicațiile din acest segment temporal necesită o abordare critică, revizuire și validare prin datele de arhivă.

Publicațiile din perioada interbelică (1918–1940) din România (inclusiv Basarabia) reprezintă lucrări ce consună cu rezultatele cercetărilor obținute în domeniul istoriei și artei din țările est și vest-europene. Tangențial, au abordat unele aspecte arhimandritul Visarion Puiu [59], Șt. Ciobanu [29]. Cercetările lui N. Iorga posedă o importanță specială, istoricul examinând vechea artă religioasă [39], evoluția artelor minore în România [71]. Cele mai valoroase informații privind tehnicile de lucru

ale bijuteriilor, ceasornicarilor, gravurilor au fost concentrate în volumul elaborat de giuvaiergiul clujean Ioan Rațiu [60]. În general, cercetătorii din România și-au concentrat eforturile asupra prezentării unor aspecte legate de podoabele bisericești și argintăriile vechi; examinarea situației breslelor meșteșugarilor, care au prelucrat artistice metalele și istoricul acestora până la mijlocul sec. al XIX-lea.

Analizând publicațiile din perioada sovietică din URSS, inclusiv RSS Moldovenească (1944–1991) și România (1944–1989), am stabilit că artei metalelor din Basarabia i-a revenit o atenție episodică, secundară, istoricii fiind axați preponderent pe studiul materialului arheologic, viața economică și culturală a societății, majoritatea având la bază principiile metodologice de clasă. În pofida faptului că sunt elaborate unele studii ce reflectă problema meșteșugurilor în Țările Române, trebuie să recunoaștem că meseriile ce țin de prelucrarea artistică a metalelor sunt menționate accidental în legătură cu viața economică sau indicate statistic în studiile enciclopedice generale. În lista lucrărilor de specialitate din RSSM se disting publicațiile arheologului P. Bârnea, care a introdus în circuitul științific informații privind atelierul de giuvaiergerie din Orheiul Vechi [78, p. 229-241].

În România, podoabele medievale au fost tratate detaliat de Dan Gh. Teodor [64]. Descrierea pieselor de feronerie și calificarea meșteșugarilor a fost efectuată de D. C. Giurescu și A. Pănoiu [35]. O atenție specială meseriilor de prelucrare artistică a metalelor au acordat Șt. Olteanu și C. Șerban [54], G. Ionescu [37]. Meritul incontestabil al C. Niculescu constă în prezentarea artei metalelor prețioase [51; 52], subiectul fiind examinat, în diferită măsură, de M. M. Popescu [58], A. Dobjanschi și V. Simion [33], V. Vătășianu [68], V. Simion [72], în pentru istoriografia rusă remarcăm studiile elaborate de M. Postnikova-Loseva [86].

Am stabilit că lucrările apărute după 1991 integrează cercetările istoricilor și specialiștilor în studiul artelor. Aceste publicații sunt axate preponderent pe cercetarea politicii autorităților și a legislației cu repercusiuni tangențiale în domeniul prelucrării artistice a metalelor, activitatea breslelor meșteșugărești, atelierelor și meșteșugarilor, mai rar, descrierea articolelor reprezentative de orfevrărie și feronerie artistică. Istoriografia din perioada post-sovietică a deschis noi posibilități atât pentru tratarea subiectului legat de prelucrarea artistică a metalelor, cât și abordarea unor teme neîncuviințate anterior, precum destinul pieselor de cult, salvagardarea și promovarea pieselor de patrimoniu, restaurarea artistică a articolelor de metale. Informații prețioase la acest capitol au fost introduse în circuitul științific de P. Cocărlă [31], I. Chirtoagă [28, p. 83-92], A. Eșanu [34], Gh. Postică [], A. Agachi [1], V. Tomuleț [66; 67], colectivul de autori al studiului enciclopedic *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova* [40].

Pentru istoriografia românească, remarcăm atenția acordată de I. Opreș problemelor actuale mai ales la ziua de azi cu referire la protecția și promovarea patrimoniului cultural [55]. Menționăm, de asemenea, studiul consacrat orfevrăriei liturgice sibiene [56], activitatea aurarilor din Sibiu fiind reflectată de D. Dâmboiu [32], iar societatea urbană în România modernă a fost abordată detaliat de A.-S. Ionescu [36]. Prețurile pieselor de podoabă au fost examinate de F. Nițu [53], iar N. Vornicu s-a axat asupra problemelor de autentificare, protecție și conservare a obiectelor din metale nobile

[73; 69, p. 23-26]. Un interes special revine studiului elaborat de T. Sinigalia privind arta Moldovei în context european [62, p. 13-42]. Istoriografia rusă prezintă publicații valoroase care reflectă activitatea giuvaiergiilor în Rusia [84].

Cele mai importante surse de cercetare a orfevrăriei și ferneriei artistice au fost examinate în **subcapitolul 1.2**, fiind clasificate în: 1) surse scrise (documente de arhivă, acte oficiale, texte religioase, inscripții de donație pe diverse piese de orfevrărie și fernerie, liste de inventariere, izvoade, culegeri de documente, cataloage, spoturi publicitare, însemnări pe suprafața metalică a obiectelor de orfevrărie și fernerie, poansoane ale argintarilor și fierarilor) și 2) surse materiale (piese documentate în custodia muzeelor, podoabe de cult din patrimoniul bisericesc).

În Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM) am identificat cele mai importante dosare de arhivă cu referire la tema abordată, aflate în Fondul 2 (*Cancelaria guvernatorului Basarabiei*), Fondul 6 (*Administrația guberniei Basarabia*), Fondul 75 (*Duma Orășenească*), Fondul 205 (*Dicasteria Duhovnicească din Chișinău*), Fondul 208 (*Consistoriul Duhovnesc din Chișinău*). Examinarea documentelor oficiale (instrucțiuni, regulamente, circulare) a permis reconstituirea setului de podoabe de cult din bisericile basarabene, responsabilitățile epitropilor și clerului pentru îndestularea bisericii, indicarea materiilor prime de confecționare a pieselor [107, p. p. 277-284].

O categorie importantă de surse alcătuiesc materialele depistate în publicațiile cu caracter religios – *Buletinul Eparhial al Chișinăului* (*Кишиневские Епархиальные Ведомости*), editat în 1867–1917; revistele *Arhivele Basarabiei*, *Buletinul Arhiepiscopiei Chișinăului*, care reflectă mentalitatea societății și tendințele vremii.

Unele informații prețioase cu referire la teza noastră se conțin în presa timpului. După modelul din presa est- și vest-europeană, în paginile periodicilor din Basarabia meșteșugarii și proprietarii saloanelor-ateliere își plasau spoturile publicitare. Informații de valoare au fost depistate în paginile calendarelor și anualelor orașului Chișinău, editate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și primele decenii ale sec. al XX-lea.

Categoria surselor materiale include articole din metale nobile și comune, păstrate actualmente în fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Muzeului Național de Artă al Moldovei, în muzee locale și în patrimoniul locașurilor de cult, pe care le-am repertoriat și introdus în premieră în circuitul științific. Piesele lucrate în diferite ateliere din spațiul est- și vest-european reprezintă o exemplificare a circuitului influențelor culturale și a produselor atelierelor din străinătate [91].

Concluziile capitolului 1 au fost evidențiate în **subcapitolul 1.3**, după cum urmează:

1) examinând literatura de specialitate accesibilă cu referire la evoluția prelucrării artistice a metalelor în Basarabia, constatăm că pentru perioada sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea nu au fost identificate publicații și studii care ar reflecta plenar acest aspect, fiind documentate doar articole care sumar consemnează sub formă de statistică unele antichități, atestate în locașurile de cult din Basarabia și piese lucrate din metale nobile, comune de artizani locali sau din regiunile limitrofe;

2) istoriografia națională prezintă numeroase publicații axate pe problema evoluției artei podoabelor în preistorie, epoca antică și medievală. Dar, asupra fenomenelor legate de arta metalelor în epoca modernă, în raport cu alte aspecte ce solicită atenția specialiștilor din domeniul istoriei și artelor vizuale, cercetătorii s-au oprit doar tangențial;

3) la etapa actuală de cercetare, istoriografia din Republica Moldova cu referire la arta metalelor din Basarabia nu a beneficiat de un studiu interdisciplinar, care ar conține un răspuns complex la investigația istorică, artistică, tehnologică și cea culturologică. Prin reevaluarea studiilor anterioare la acest capitol și contribuția cercetărilor noastre recente, este scoasă în evidență problema evoluției artei prelucrării metalelor din Basarabia ca parte componentă a istoriei artei naționale și celei europene. Lipsa unui studiu multidisciplinar creează impedimente în ceea ce privește studiarea evoluției orfevrăriei și ferneriei în plan național în contextul istoriei prelucrării artistice a metalelor din spațiul european;

4) diferite după gradul de obiectivitate, după volum și conținut, în ansamblu, sursele analizate permit să studiem problema abordată la nivelul cerințelor actuale. Dosarele inedite și cele publicate de arhivă, valorificate insuficient sau în alt context, reprezintă un furnizor principal al datelor cu referire la patrimoniul bisericesc, activitatea argintarilor, articolele din metale;

5) *izvoadele* averilor locașurilor de cult, listele de inventariere, foile de zestre, diverse opise și cataloage constituie surse importante pentru cercetarea parcursului orfevrăriei și ferneriei artistice din Basarabia, dar și pentru studierea istoriei vieții cotidiene într-o anumită perioadă. De asemenea, sunt o sursă inestimabilă pentru specialiștii care abordează diferite aspecte legate de istoria artei, istoria socială sau cea culturală a epocii, fiind necesară nu doar publicarea acestor *izvoade*, dar și valorificarea documentelor pentru studierea contextului cultural, social și politic în care au apărut și s-au dezvoltat elitele locale;

6) sursele scrise cercetate au fost racordate cu cele materiale, care sunt de o importanță specială în elaborarea acestui demers științific. Sursele materiale au cuprins articole din metale nobile și comune, păstrate actualmente în fondurile MNIM, MNE-IN, MNAM, muzee de importanță locală și în patrimoniul locașurilor de cult, piese repertoriolate de noi și introduse în premieră în circuitul științific;

7) multitudinea și valoarea surselor scrise și materiale, folosite pentru realizarea tezei de față, au permis conturarea tabloului general privind evoluția orfevrăriei și ferneriei autohtone în contextul artei decorative aplicate din spațiul românesc și cel european.

În **capitolul 2 *Legislația în domeniul artei prelucrării metalelor din Basarabia. Evoluția expertizării pieselor din metale*** ne-am propus drept scop să examinăm cadrul legislativ în domeniul artei prelucrării metalelor din Basarabia, să identificăm actele legislative cu referire la activitatea aurarilor, argintarilor, fierarilor și funcționarea atelierelor în orașele basarabene, să stabilim importanța actelor legislative în dezvoltarea artei metalelor și să determinăm impactul politicii autorităților laice și bisericești în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea.

În paginile **subcapitolului 2.1. Dispozițiile autorităților bisericești și laice din Basarabia în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea în domeniul prelucrării artistice a metalelor** am scos în evidență faptul că producerea obiectelor din metale și întrebuințarea lor, mai ales în mediul bisericesc, s-a dezvoltat în conformitate cu obiceiurile locale și actele legislative, emise de administrația civilă și cea ecleziastică pe parcursul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Pentru Basarabia, documentele cercetare indică preocupările constante ale oficialităților pentru articolele lucrate din metale, pe care le-am clasificat în următoarele categorii: 1) dispoziții ale autorităților ecleziastice și civile cu privire la producerea podoabelor de cult; 2) reguli privind asigurarea bisericilor cu piese de cult; 3) instrucțiuni privind folosirea materiilor prime de calitate; 4) dispoziții cu referire la activitatea argintarilor cu drept de a executa piese bisericești. În funcție de simbolismul și uzualitatea pieselor, actele legislative au fost împărțite în două grupuri: 1) instrucțiuni ce se referă la odoarele de cult și 2) circulare raportate la piesele de orfevrărie și feronerie laică. În funcție de autoritatea emitentă, documentele au fost sistematizate în: 1) circulare ale autorităților bisericești și 2) dispoziții ale administrației civile [91; 94, p. p. 250-258].

Luată în ansamblu, actele legislative de care am dispus (regulile, dispozițiile, instrucțiunile, circularele) aveau drept obiectiv principal reglementarea unor domenii precum funcționarea breslelor, manufacturilor, atelierelor argintarilor, fierarilor; activitatea meșteșugarilor care practicau prelucrarea artistică a metalelor; utilizarea metalelor prețioase în producerea pieselor laice și bisericești; asigurarea locașurilor de cult cu obiecte din metale în conformitate cu rânduielile bisericești. Dosarele studiate au scos în evidență acte legislative emise în sec. al XIX-lea de autoritățile ecleziastice și civile, ce vizau reglementarea producerii și întrebuințării pieselor de cult, autoritățile ecleziastice manifestând o atenție specială pentru podoabele prețioase și înfrumusețarea bisericilor [91].

Un rol aparte în cercetarea noastră revine documentelor ce aveau drept scop reglementarea executării obiectelor de preț, inclusiv a prevederilor ce se refereau de utilizarea materiilor prime. *Izvoadele* de avere ale bisericilor de la începutul sec. al XIX-lea probează că cele mai uzuale metale folosite pentru confecționarea pieselor de cult erau cositorul, tinicheaua, alama, staniul și plumbul. Ca urmare a racordării legislației din Basarabia la cea din Imperiul Țarist, mitropolitul Gavriil (Bănulescu-Bodoni) a interzis în anul 1815 executarea și utilizarea vaselor din cositor și aramă, fiind admise spre folosință doar obiectele lucrate din argint sau argintate [65, p. 243-244; 101, p. 193-202].

În așa fel, am stabilit că în Basarabia, în anii 1815–1827, au fost introduse următoarele prevederi privind activitatea în domeniul artei metalelor, care au fost valabile pe parcursul sec. al XIX-lea și în anii 1918–1944: 1) interzicerea topirii metalelor nobile în afara Birourilor de marcare; 2) restricția executării pieselor de cult din metale comune; 3) introducerea obligatorie a executării podoabelor de argint cu titlul nu mai jos de 84 *zlotnik*; 4) realizarea obiectelor de cult doar de argintari specializați în domeniu [8; 91].

O atenție specială în cercetarea noastră revine determinării gradului de implicare a autorităților civile în funcționarea breslelor (asociațiilor, atelierelor) și activitatea meșteșugarilor care prelucrau artistic metalele. După 1812, evoluția breslelor în Moldova și Basarabia a fost diferită. Având în vedere politica de racordare la legislația imperială, în reglementarea funcționării breslelor, atelierelor, asociațiilor din Basarabia au fost aplicate acte legislative respective, în cazul activității meșteșugarilor fiind valabile *Regulamentul meșteșugarilor din 1785* și *Statutul meșteșugăresc din 1799* [17, f. 1], între statutul breslelor din Principatul Moldova și din guberniile interne ruse nefiind atestate deosebiri esențiale [66, p. 120].

Prin decizia guvernatorului Basarabiei de la 12 mai 1817, aurarii și argintarii care activau în Chișinău au fost asociați într-o breaslă. O altă breaslă ținea de activitatea fierarilor care lucrau metalele comune. Prin Hotărârea din 17 mai 1817 a fost formată conducerea atelierului, în frunte aflându-se un staroste – țehmister, cu 2-4 ajutoari, în funcție de mărimea atelierului [90]. Având în vedere prezența în spațiul din stânga Prutului a unor legi locale, specifice Țării Moldovei, și implementarea în Basarabia, după 1812, a actelor legislative ale Imperiului Rus, considerăm că în anul 1817 a avut loc oficializarea juridică a breslei aurarilor și argintarilor, adică instituirea din punct de vedere juridic, cu racordarea activității sale la legislația rusă. Prezența argintarilor în Huși, Botoșani, Bârlad, Chișinău încă de la finele sec. al XVIII-lea a fost demonstrată de N. Iorga [38, p. 154].

După oficializarea juridică a breslei aurarilor și argintarilor (1817), sistemul de breaslă din Basarabia a fost reglementat, fiind păstrată taxa de înscriere pentru a trece în categoria de meșter, calfă și ucenic. După 1832 a fost înlesnită formarea breslelor, proces dirijat de un nou organ administrativ al orașului, care controla viața publică orășenească. În luna mai 1833, a fost emisă interdicția de a profesa un meșteșug fără a deține un certificat eliberat de Departamentul Meseriilor, fapt ce a legiferat impozitarea meșterilor, a contribuit la creșterea numărului de ateliere și al meșterilor specializați în domeniu [89, p. 80]. Astfel, a fost pusă baza juridică a activității atelierelor de aurărie, argintărie sau fierărie: au fost introduse cărțile de inventar, evidența documentației și a dinamicii meșterilor din ateliere, responsabilitatea față de starostele atelierului.

În **subcapitolul 2.2. *Politica autorităților și legislația în domeniul artei prelucrării metalelor în perioada interbelică și în anii celui de-al Doilea Război Mondial*** este abordată problema politicii de susținere și protecție a patrimoniului, inclusiv a pieselor de cult, aflate în gestiunea Bisericii Ortodoxe Române. Am stabilit că politica statului român în domeniul promovării patrimoniului era în concordanță cu cea a autorităților laice și ecleziastice din majoritatea țărilor europene, interesate în promovarea valorilor culturale, în realizarea unor piese de excepție. În Basarabia interbelică au fost introduse actele legislative care se refereau la activitatea atelierelor și meșterilor, valabile în România. Autoritățile laice și bisericești susțineau funcționarea atelierelor în cadrul cărora erau realizate obiecte din metale. Începând cu 30 septembrie 1923, în România, respectiv și în Basarabia, funcționarea atelierelor era coordonată de o lege, conform căreia în fiecare ținut se crea o comisie de examinare, care acorda dreptul de a profesa o meserie, printre cerințe fiind cetățenia României, vârsta

de cel puțin 25 de ani, activare în domeniu nu mai puțin de cinci ani și deținerea unui atelier în proprietate [79, p. 105]. În anii 1941–1944, în Basarabia au fost emise circulare care aveau drept scop redeschiderea bisericilor și mănăstirilor lichidate în timpul primei ocupații a Basarabiei, reparația și asigurarea locașurilor cu inventar bisericesc, reînființarea atelierelor Arhiepiscopiei, înzestrarea bisericilor din Transnistria cu obiecte de cult necesare [104, p. 119-124].

Subcapitolul 2.3. Evoluția modalităților de expertizare a pieselor lucrate din metale este axat pe reflectarea modalităților de expertizare a obiectelor din metale nobile, un aspect important și actual pentru studiul nostru, dat fiind faptul că în Basarabia au fost atestate obiecte din metale lucrate în centrele de orfevrărie din spațiul est- și vest-european. Piese de orfevrărie posedă în mod obligatoriu poansonul și marca, fapt ce permite identificarea argintarului care a executat articolul și a specialistului care a verificat finețea metalului și a aplicat marca titlului la Biroul de Marcare, simbolul orașului emitent, anul.

După 1812, în Basarabia au fost valabile actele normative ce prevedeau ajustarea la legislația rusă inclusiv privind marcarea și aplicarea titlului. În iunie 1847, a fost inițiată corespondența în vederea deschiderii la Chișinău a unei Camere de Aplicare a Titlului și de Marcare, anterior articolele fiind expertizate la Camera Regională de Marcare din orașul Odesa [6, f. 25]. Conform hotărârii nr. 1658 din 22 septembrie 1847 a Departamentului Afacerilor Miniere a Rusiei, cu întreținerea visteriei locale în Chișinău a fost deschisă o Cameră de Aplicare a Titlului și de Marcare de categoria a II-a, filiala Biroului din Odesa. În funcția de inspector principal fusese desemnat Bokov, fost lucrător al Camerei Regionale de Marcare din Vologda, Rusia [6, f. 2]. După închiderea biroului de la Chișinău (cca 1870) și până în anul 1917 articolele executate în Basarabia erau supuse aprecierii și marcării la Odesa, unde se afla Direcția supravegherii marcării din or. Odesa (*Одесское пробирное управление*) și de Probirerul gubernial din Ekaterinoslavl (*Екатеринославский губернский пробирер*), având și marca de control legiferată – litera greacă „с” [86]. În anul 1896, au fost promulgate noi reguli de marcarea ale metalelor nobile pe întreg spațiul al Imperiului Rus, care au intrat în vigoare în 1899, fiind valabile și pentru articolele produse în atelierelor din orașele poloneze [83, p. 295], de unde provin majoritatea pieselor de orfevrărie atestate în colecțiile muzeale și patrimoniul bisericesc din Republica Moldova. În primele decenii ale sec. al XX-lea, în Basarabia au fost documentați experți, în obligația cărora intra evaluarea obiectelor din metale nobile [112, p. 81-94].

În perioada interbelică, marcarea pieselor executate în atelierelor basarabene de giuvaiergii autohtoni era efectuată în conformitate cu legislația României regale. Giuvaiergii puteau activa doar pe baza unei licențe, care prevedea în mod obligatoriu aplicarea mărcii și a titlului articolelor lucrate artistic din metale prețioase [91].

În **subcapitolul 2.4. Cercetarea, evaluarea complexă și protecția pieselor de orfevrărie și fernerie** analizăm metodologia de evaluare a pieselor de patrimoniu, crearea condițiilor optime de conservare și salvagardare. Metodologia complexă de cercetare și apreciere a obiectelor din metale nobile include următoarele criterii: analiza istorico-arhivistică, analiza stilistico-artistică, expertiza tehnologică, expertiza gemo-

logică, expertiza titlului și a purității metalului, a monogramei argintarului și a poansonului fabricii producătoare, a marcajului aplicat de Camera de aplicare a titlurilor și a însemnelor specialistului probirer; analiza grafologică a inscripției de donație, gravată pe suprafața metalică a pieselor; evaluarea costului articolului de orfevrărie. Simbolismul operei de artă, atitudinea creatorului și a societății, descifrarea mesajului, analiza tematicii exploreate constituie criteriile principale de evaluare și analizează a unei opere de artă, fiind completată de descrierea, analiza contextului istorico-social și cultural, proiecția operei de artă în timp și spațiu pentru depistarea eventualelor imitații, influențe culturale și interpătrunderi [91].

Totodată, articolele de orfevrărie și feronerie reflectă viața și activitatea generațiilor precedente, favorizează cunoașterea etapelor de dezvoltare a societății în ansamblu, din care considerente problema repertoriei, protecției și valorizării științifice a patrimoniului cultural, reprezentat prin diverse articole din metale, rămâne și astăzi pe agenda societății. Trăsăturile de bază ce definesc o piesă de patrimoniu sunt: vechimea, raritatea și unicitatea ei, originalitatea și executarea într-un singur exemplar, legătura cu epoca istorică sau anumite personalități, imposibilitatea reproducerii, valoarea artistică, istorică și financiară inestimabilă. Pornind de la aceste criterii, obiectele din metale ar putea fi repertoriate, în viziunea noastră, în câteva categorii: 1) piese de valoare internațională; 2) piese de valoare națională și 3) piese de valoare locală.

Arta metalelor din Basarabia a fost studiată în contextul evoluției regiunii în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea, concluziile fiind următoarele (**subcapitolul 2.5**):

1) examinarea dispozițiilor emise de autoritățile laice și bisericești la finele sec. al XVIII-lea – primele decenii ale sec. al XIX-lea, permite să concluzionăm că ele au avut un impact deosebit asupra evoluției domeniului și au marcat orfevrăria de cult. Cercetarea materialului cu referire la arta laică indică lipsa unor acte legislative care ar reglementa funcționarea atelierelor și activitatea artizanilor, impactul legislației în domeniul artei civile fiind nesemnificativ;

2) prin intermediul actelor legislative promulgate de către autoritățile ruse la început de secol XIX legislația din Basarabia a fost racordată la cea din Imperiul Rus. Noile regulamente au sistematizat următoarele compartimente ale artei metalelor: a) au fost scoase din uz metalele toxice în calitate de materii prime; b) a fost introdusă folosirea argintului cu titlul nu mai jos de 84 *zlotnik*; c) a fost precizată responsabilitatea fețelor bisericești și a epitropilor pentru podoabele păstrate, pentru întreaga avere a locașurilor de cult; d) din 1827 a fost introdusă obligativitatea confecționării podoabelor de cult de către persoane abilitate cu acest drept, fapt ce a evitat apariția falsurilor, a pieselor simple, neatractive și necalitative;

3) dispozițiile emise în primele decenii ale sec. al XIX-lea au rămas practic intacte pe parcursul întregului secol, fără a fi modificate odată cu schimbarea statutului politic al Basarabiei în perioada 1918–1944;

4) cu referire la expertizarea obiectelor din metale am identificat țări cu tradiții seculare cu un sistem unic de aplicare a marcării; țări care au adoptat sistemul de marcarea din țările limitrofe sau cu tradiții statornicite; regiuni obligate să treacă la sis-

temul de marcare al țărilor care le-au anexat (Basarabia în perioada 1812–1917); state în care marcarea și verificarea fineții metalului în diferite perioade de timp nu erau obligatorii; țări, unde marcarea obiectelor din metale prețioase a devenit obligatorie relativ mai târziu. Cunoașterea mărcilor aplicate are o deosebită importanță, deoarece în Basarabia piesele importate net prevalau asupra celor autohtone;

5) materialul examinat permite să concluzionăm că realizarea podoabelor din metale nobile a determinat creșterea valorii artistice și/sau istorice, astfel fiind formate importante tezaure bisericești. În condițiile create sunt importante o legislație perfectă, racordată normelor europene, responsabilitatea persoanelor în gestiunea cărora se află patrimoniul cultural și prezența unor instituții care ar avea funcția de restaurare artistică, non-distructivă a pieselor de orfevrărie și feronerie. Aprecierea valorii obiectelor din metale în funcție de mai multe criterii se face în raport cu un anumit sistem de referințe, valori naționale și internaționale, fapt ce permite o apreciere obiectivă și va oferi o posibilitate de a pașaportiza obiectele din metale, inclusiv în format digital;

6) în plan evolutiv, actele legislative în domeniul prelucrării artistice a metalelor, funcționarea atelierelor și creația orfevrilor din Basarabia în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea, au avut un impact deosebit asupra afirmării și dezvoltării istorico-artistice a orfevrăriei și feroneriei. Am stabilit că în această perioadă a fost formată o bază legislativă corespunzătoare necesităților timpului, au fost create condiții avantajoase pentru dezvoltarea domeniului, care nu a suferit modificări esențiale pe parcursul perioadei cercetate, actele legislative din Basarabia fiind racordate la legislația țărilor est- și vest-europene, fapt ce a condiționat dezvoltarea ascendentă a prelucrării artistice a metalelor în spațiul vizat.

În cel de-al **treilea capitol *Arta prelucrării metalelor nobile și comune în Basarabia: meșteri, ateliere și centre*** ne-am propus să identificăm centrele și atelierelor de confecționare a pieselor de orfevrărie și feronerie laică și bisericească, să examinăm activitatea aurarilor, argintarilor și fierarilor din Basarabia în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea.

În **subcapitolul 3.1. *Prelucrarea artistică a metalelor în spațiul românesc înainte de secolul al XIX-lea*** am menționat că în Evul Mediu, în spațiul pruto-nistean au fost atestate ateliere de giuvaiergerie, amplasate în interiorul cetăților sau așezărilor (Alcedar, Echimăuți). Piesele din cupru depistate la Costești–Ialoveni demonstrează prezența în sec. XII–XIV a meșteșugului de prelucrare a metalelor și cunoașterea tehnicilor de lucru cu metalele. Asupra fabricării locale a unor piese din metale descoperite la Orheiul Vechi indică și matricele descoperite în atelierul de giuvaiergerie, piesele fiind turnate din argint aurit sau bronz.

În activitatea lor, meșteșugarii din spațiul românesc erau asociați în bresle, frații, asociații și corporații, care au avut un rol decisiv în dezvoltarea economică a orașelor din spațiul românesc. În Țările Române breslele s-au format în Transilvania, în sec. al XIV-lea, iar în Moldova și Țara Românească – în sec. XVI–XVII. Documentele analizate au dus la identificarea numelor unor meșteșugari, care au prelucrat artistic metalele nobile în orașele din Țara Moldovei. Recensămintele populației Țării Moldova din anii 1772–1773 și 1774 au scos în evidență mai mulți meșteri care lucrau metalele.

Am constatat că în Țara Moldovei, Țara Românească și Transilvania, arta prelucrării metalelor înainte de sec. al XIX-lea a cunoscut o dezvoltare în linie ascendentă, ca urmare a apariției și dezvoltării orașelor, delimitării meșteșugurilor urbane de cele rurale, asocierea în bresle meșteșugărești, fiind pregătite premisele necesare pentru evoluția prelucrării artistice a metalelor în secolele următoare [91; 108, p. 46-54].

În paginile **subcapitolului 3.2. Asociațiile meșteșugărești și activitatea argintarilor, aurarilor în spațiul românesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea** am stabilit că la început de secol XIX, în Basarabia, a fost documentat un număr mare de aurari și argintari, au fost create condiții optime pentru profesarea prelucrării artistice a metalelor, inclusiv pentru argintarii invitați din alte regiuni. În anii 1819–1821, la Chișinău activau 47 de aurari și argintari (46 erau supuși ai Imperiului Austriac, 1 – supus al Sublimei Porți) [67, p. 298]. Meseria de prelucrare artistică a metalelor în primele decenii ale sec. al XIX-lea continua să fie practică de evrei 57, p. 22-29], urmați de armeni și greci, situația fiind explicată prin întârzierea dezvoltării burgheziei comerciale în Basarabia, populația fiind împovărată de multiple dări și tributuri față de Poartă [67]. Aceste aspecte au influențat într-o anumită măsură evoluția orfevrăriei din Basarabia. Argintarii invitați la lucru aduceau modele noi, inspirate din orfevrăria est- și vest-europeană. În majoritatea cazurilor au fost documentați supuși ai Imperiului Austriac [67] și artizani din Podolia: argintarul Leiba Berg din orașul Umani [110, p. 149-156], argintarul David Bein din orașul Balta [97, p. 165-172].

În anul 1824, la alegerile repetate ale șefului Consiliului breslei și ale staroștilor breslelor au participat 16 argintari evrei [16], în fruntea atelierului argintarilor și arămarilor din or. Hotin fiind ales un oarecare Șlioma Ițcovici. În anii '40 ai sec. al XIX-lea, în Basarabia au fost documentați cca 340 de meșteri, împărțiți în trei categorii în funcție de meseria exercitată, în ultima categorie fiind incluși cei care deserveau un cerc restrâns de consumatori – gravorii, argintarii, aurarii și bijutierii. Către 1846, la Chișinău au fost documentați patru ceasornicari, 29 argintari, aurari și arămari [4; 7]. Numărul celor care au profesat argintăria se afla în strictă corelație cu cerințele comanditarilor, situația social-politică și economică din regiune, posibilitățile materiale de a solicita și a procura o podoabă de lux sau de a citorii obiecte prețioase de cult.

Pentru a examina activitatea argintarilor din Basarabia în diferite limite temporale, în teză au fost schițate două studii de caz: **3.2.1. Activitatea argintarului Leiba Berg la începutul secolului al XIX-lea**, un meșter care a executat, în anii 1815–1819, la comanda Dicasteriei din Chișinău, inventar prețios pentru locașurile de cult basarabene [9; 110, p. 149-156], și **3.3.1. Activitatea giuvaiergiului David Bein la începutul secolului al XX-lea**, care a obținut la Chișinău, în anul 1913, certificatul de giuvaiergiu, după ce a fost supus unui examen de profesionalism de către o comisie specială [10; 97, p. 165-172]. Examinarea activității argintarului Leiba Berg în Basarabia la început de secol XIX ne-a dus spre concluzii legate de prezența argintarilor în Basarabia, meșterii invitați pentru a realiza piese de cult pentru biserici, setul de odoare, materiile prime de lucru, prețurile articolelor din metale. Totodată, am stabilit că pentru obținerea certificatului de giuvaiergiu la începutul sec. al XX-lea era necesară o perioadă de ucenicie, prezentarea unui certificat de meșter eliberat de o

instanță autorizată, profesarea meseriei, iar pentru obținerea unui certificat de profesionalism și posibilitatea întreținerii unui atelier, erau necesare angajarea a cel puțin doi ucenici și susținerea probei profesionale. Aurarii și argintarii activau în conformitate cu prevederile art. 388, 402, 414, 415 și 419 ale Codului Industrial, vol. XI partea a 2-a, ediția anului 1887, valabil pentru Basarabia aflată în componența Rusiei până în anul 1917. Suplimentar, funcționau art. 387, 415, 465 și 467, vol. XI partea a 2-a ale Codului Industrial din anul 1893, care prevedeau ca după termenele de încercare și eliberarea atestatului temporar, bijutierul trebuia să deschidă un atelier propriu cu lucrători angajați [10; 97, p. 165-172].

Arta prelucrării metalelor nobile în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea și-a găsit reflectare în **subcapitolul 3.3**. Pe baza dosarelor de arhivă a fost introdus în circuitul științific atelierul de fabricare a obiectelor de argint fondat la mijlocul sec. al XIX-lea și delimitarea lui de alte ateliere [15]. Potrivit cererii argintarilor, aurarilor și ceasornicarilor din 13 mai 1854, la Chișinău aceste ateliere erau separate de alte ateliere. În finalul discuțiilor purtate în 1854–1858, Departamentul Meseriilor a instituit în Chișinău atelierul de argintărie, aurărie și ceasornicărie [15, f. 3; 95, p. 175-187]. În același context se înscrie și nota de protest în adresa procurorului gubernial al Chișinăului din partea fierarilor, din acest document aflăm numele meșterilor și condițiile de asociere ale acestora într-un atelier [15].

În același timp, atelierul de giuvaiergerie din Orhei a avut o deosebită importanță în afirmarea artei metalelor din Basarabia, fiind documentat pe baza pieselor din patrimoniul MNIM [43; 46; 47] și a literaturii de specialitate [86]. În custodia MNIM au fost atestate trei paftale din argint și o ferecătură în argint a *Evangheliei*, în colecțiile private fiind atestate încă două sfeșnice din argint lucrate în atelierul de la Orhei. Pe baza poansoanelor aplicate au fost identificați meșterii Sergheev Klim Pavlov (KC), activ în anii 1868–1873, Tiunov Dmitri Prokofievici (ДТ), care activase la Biroul de aplicare a titlului de la Chișinău din anul 1853 [91].

Studierea corespondenței administrației orașului Soroca (1878–1879) cu privire la instituirea în oraș a unui Departament al Meseriilor, a scos în evidență faptul că din cei 224 de meștesugari, înscriși în registrul din Soroca, 20 prelucrau artistic metalele – trei argintari și aurari, trei ceasornicari, cinci tinichigii și nouă fierari [11, f. 12-12 verso; 91].

La hotarul sec. XIX–XX, atelierelor mici și medii din Basarabia se dezvoltau mai repede și mai avantajos comparativ cu fabricile și uzinele, care abia își fac apariția. În 1901, au fost înregistrate nouă ateliere mari cu 3115 meșteri, inclusiv un atelier de argintari, aurari și giuvaiergii. Activitatea fierarilor se afla în corelație cu cererea pieței. Tinichigiii lucrau la comandă, cel mai puțin numeros era grupul de gravori și bijutieri. Giuvaiergiii din Chișinău lucrau cu aurul, argintul, platina, diamantele, stăpâneau tehnica turnării și forjării metalului, emailarea și gravarea. Deseori giuvaiergiii formau cu ceasornicarii un atelier.

Totodată, la Chișinău am atestat saloane de comercializare a inventarului bisericesc și a pieselor laice, identificate pe baza spoturilor publicitare, printre care salonul Casei Arhiepiscopale din Chișinău [81, p. 1-8], salonul de piese bisericesti a negustorului

F. I. Ivanov, str. de Aur (*Золотая*), salonul lui P. Boburov deschis în 1879. În atelierul fraților Batalin și Prohorenko erau recepționate comenzi pentru realizarea odoarelor bisericești. Încă din 1888, în Chișinău funcționa salonul lui D. F. Cara-Stoianov, unde se comanda inventar bisericesc, veșminte, podoabe de cult, clopote provenite de la uzinele lui Finleandski și Oloveanișnikov (Rusia) [82, p. 115]. În paginile presei periodice din Basarabia și-au găsit reflectare și spoturi publicitare ale saloanelor de orfevrărie din regiunile limitrofe (E. E. Hakalovskaia din Odesa; Iv. Iv. Zotov din Cernigov, Rusia). Unele saloane din Chișinău comercializau piese de factură laică (P. Krasilșcik [76]; Ț. Grobdruk [80, p. 34]) [99, p. p. 323-342].

Producerea obiectelor din metale nobile în perioada interbelică a fost luată în dezbateri în **subcapitolul 3.4. Centre și meșteri de prelucrare artistică a metalelor nobile din Basarabia în perioada interbelică și în anii celui de-al Doilea Război Mondial**. Informații valoroase și spoturile publicitare ale giuvaiergiilor, care au activat în Basarabia, au fost selectate pe baza *Anuarului Chișinăului*, editat în 1924 [20]. În conformitate cu „Tabloul meseriilor din 30 iunie 1925”, întocmit de Șt. Ciobanu, a fost precizat numărul giuvaiergiilor asociați cu ceasornicarii [21, p. 438]. La Chișinău, am identificat pentru anii 1920–1930, cca 90 de meșteșugari care activau în baza licenței, având următoarele specializări: 1 aurar, 2 argintari, 33 de giuvaiergii, 1 gravor litograf, 11 gravori, 2 meșteri se ocupau cu galvanoplastica [3]. În anii 1939–1940, la Chișinău funcționau cinci ateliere de ștampile și gravori, 27 de giuvaiergii, 14 ateliere și meșteri în executarea articolelor din metale nobile [25, p. 34]. Majoritatea giuvaiergiilor își aveau atelierul plasate pe străzile principale ale Chișinăului (Alexandru cel Bun, Regele Carol I, 27 Martie, Ștefan cel Mare, Șmidt) [93].

În domeniul orfevrăriei de cult, încă în anul 1911 au fost fondate atelierul și magazinele Arhiepiscopiei Chișinăului (Chișinău, bd. Carol I, nr. 91) [26; 90]. În 1920–1922, *Magazinul și atelierul de odoare bisericești ale preoțimii ortodoxe române din Basarabia* era situat în Casa Preoțimii [19]. La etapa actuală de cercetare am reușit să identificăm câțiva meșteri care au lucrat în salonul-atelier lui David Cara-Stoianov și atelierul Arhiepiscopiei, și anume Gheorghe Nesvedov [14, f. 32], Maria Nesvedova (Șișcan), Ana Nesvedova (Coban în căsătorie) [91].

Diversitatea și prețul podoabelor de preț realizate în cadrul Atelierelor Arhiepiscopiei Chișinăului au fost examinate pe baza *Catalogului de obiecte bisericești*, editat în anul 1940 [26]. Catalogul are o deosebită pondere, fiind o dovadă a prezenței meșterilor localnici și funcționarea atelierelor în Basarabia. În perioada interbelică, executarea și reparația inventarului bisericesc se efectua și la fabrica Episcopiei de Hotin cu sediul la Bălți (înființată în anul 1923). Din repertoriul pieselor lucrate sau reparate în cadrul acestui atelier face parte un sfeșnic pentru trei lumânări, documentat în biserica din s. Morozeni–Orhei. Pe mâner este gravat „Atelier Episcop Hotinului”, „Bălți”, iar mai jos abreviat AEHB [91]. În anii celei de-a doua conflagrații, atelierul și salonul Arhiepiscopiei Chișinăului au fost reînființate, cheltuielile privind organizarea, procurarea utilajului, plata lucrătorilor cifrându-se la 626682 de lei [61; 104, p. 119-124].

Un nivel înalt a atins în Basarabia și prelucrarea artistică a metalelor comune, informațiile respective fiind sintetizate în **subcapitolul 3.5. Arta prelucrării meta-**

lelor comune în Basarabia (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea). În anii 1838–1847 a fost atestată turnătoria de fontă de lângă Ismail, unde se executau vase, folosindu-se metalul uzat, fonta veche, fapt ce l-a hotărât pe proprietarul Constantin Ivanov să deschidă o turnătorie și la Chișinău [5, f. 2]. În anul 1839, anume C. Ivanov s-a obligat să ridice cinci clopote pe clopotnița Catedralei Nașterea Maicii Domnului din Chișinău [18]. În Chișinăul anilor 1880–1902 funcționau turnătoriile mecanice ale lui P. Ghiriș și G. Izelin, P. Humidius, uzinele mecanice ale lui Exes și Krimarjevski. În 1891, la Chișinău, erau două turnătorii de fontă, cu 55 de muncitori [85, p. 9-10], la turnătoria din Orhei lucrau 20 de muncitori, iar la cea din Akkerman – 16 muncitori. La început de secol XX, la Akkerman, a fost abordată problema construcției unei clădiri pentru turnătoria de fontă și aramă ce aparținea lui Ilcevi, fiind elaborat și un proiect special [85, p. 75].

La hotarul sec. XIX–XX la Chișinău funcționa o uzină specializată, marca fabricii (P. Гикишъ / R. Ghikiș) și (Кишинев / Chișinău) fiind certificată pe gardul bisericii din s. Șișcani–Nisporeni [41]. R. Ghikiș a produs piese de feronerie și pentru MNEIN [13, f. 225], împreună cu firma lui Merjvinsky [13, f. 150], unele obiecte fiind atestate și la cimitirul din s. Hârtoțul Mic–Criuleni. Pe baza unor împrejurări metalice atestate recent în cimitirul din Orhei, a fost identificat atelierul lui T. Smaznoi, activ în Chișinău la hotarul sec. XIX–XX. Atelierul electro-galvanic și mecanic al lui B. I. Rabiver era amplasat la Chișinău, aici efectuându-se aurirea, argintarea, nichelarea, oxidarea, placarea cu bronz a diverselor obiecte de metal, inclusiv a pieselor bisericesti [74, p. 42; 102, p. 121-126].

Cea mai renumită turnătorie din Basarabia, ulterior uzina mecanică și de turnare a fontei, a aparținut lui Stepan Serbov (Ștefan Sîrbu). În diferite perioade, întreprinderea a fost arendată de Mark/Moisei I. Gotlib (1862–1926) și A. Zingher. În perioada interbelică turnătoria a fost împărțită în trei ateliere, în baza cărora în anul 1940 a fost fondată prima uzină de turnare a fontei din Basarabia. Uzina inginerului-tehnician Serbov s-a remarcat în istoria Basarabiei prin scările de fontă instalate în mai multe edificii cu destinație publică, baluștrii complicați ca realizare artistică și tehnologică, care poartă amprenta turnătoriei [100, p. 97-110; 111, p. 152-156].

Concluziile, la care s-a ajuns în procesul examinării centrelor, atelierelor de prelucrare artistică a metalelor din Basarabia și activitatea meșterilor, sunt următoarele (**subcapitolul 3.6**):

1) studiind prelucrarea artistică a metalelor în spațiul românesc înainte de secolul al XIX-lea, ajungem la concluzia că activitatea meșterilor care profesau arta metalelor s-a aflat întotdeauna în raport cu dezvoltarea orașelor. În sec. XVII–XVIII, în orașele din Țara Moldovei meseriile artistice erau mai slab reprezentate, din motivul că orfevrarii lucrau la comandă, mai ales pentru elita locală, Biserică și clerul înalt al Bisericii, produsele lor aflându-se într-o concurență permanentă cu cele ale meșterilor invitați. În anumite perioade, în Țara Moldovei activau meșteri de diferite calificări: aurari, argintari, giuvaiergii, cercelari, fierari, legători de cărți, clasificarea fiind efectuată în funcție de obiectele executate și materia primă folosită;

2) odată cu formarea primelor bresle meșteșugărești, aurarii și argintarii încep unificarea pentru o activitate în comun, breasla devenind protectoarea intereselor și drepturilor meșterilor. Concurența a modificat treptat registrul meseriilor și repartizarea lor în teritoriu, meșteșugarii care lucrau metalele nobile concentrându-și activitatea în orașe. Creșterea numărului meșterilor care se ocupau de prelucrarea artistică a metalelor nobile fusese dictată de utilitățile unei societăți aflate pe calea modernizării. Necesitatea în giuvaiergii calificați și piese prețioase din metale a fost condiționată de cererea economică și tendințele artistice ale vremii, fiind consecința unor nevoi de socializare și divertisment, dar și de tezurizare a articolelor de preț;

3) prelucrarea artistică a metalelor are tradiții vechi pe teritoriul Țării Moldovei. Dovadă în acest sens sunt atelierile descoperite de arheologi la Alcedar, Echimăuți, Dănceni, Hansca, Calfa. De asemenea, piese din metale erau executate în orașele medievale Costești–Ialoveni și Orheiul Vechi, unde a funcționat un atelier de giuvaiergerie;

4) condițiile favorabile de lucru, politica autorităților și dinamica meșterilor care prelucrau artistic metalele în perioada 1812–1917 și 1918–1940 a fost pozitivă. Informațiile din documentele accesibile au contribuit la scoaterea din anonimat a giuvaiergiilor, argintarilor, fierarilor din Basarabia. Numărul mare de ateliere active în orașele basarabene reprezintă un indicator al evoluției istorico-artistice a prelucrării metalelor de-a lungul sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea;

5) arta metalelor nobile și comune în Basarabia a fost influențată de schimbările social-economice și statutul politic al regiunii. Acest domeniu a avut la bază dezvoltarea prolifică din secolele precedente în domeniul prelucrării artistice a metalelor, argintari iscusiți și ateliere locale de confecționare, meșteșugul fiind susținut și protejat de Biserică, autoritățile orășenești și elita locală, dezvoltându-se în conformitate cu legile locale și regulamentele adoptate la început de secol XIX;

6) pentru a examina activitatea argintarilor din Basarabia în diferite limite temporale, am elaborat două studii de caz, care reflectă activitatea argintarului Leiba Berg, care a executat, în anii 1815–1819, la comanda Dicasteriei din Chișinău, inventar prețios pentru locașurile de cult basarabene, și activitatea giuvaiergiului David Bein la începutul sec. al XX-lea. Studiarea activității argintarului Leiba Berg ne-a dus spre concluzii legate de prezența argintarilor în Basarabia, meșterii invitați pentru a realiza piese de cult pentru biserici, setul de piese de cult, materiile prime de lucru. La început de secol XX, argintarii activau în conformitate cu prevederile Codului Industrial, ediția anului 1887, valabil pentru Basarabia până în anul 1917;

7) pentru Basarabia în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea, documentele existente certifică numele întreprinzătorilor, proprietarilor turnătoriilor și atelierelor de fierărie, în cadrul cărora au fost realizate piese de feronerie, care au marcat imaginea orașelor basarabene. Turnătoriile ce aparțineau lui S. Serbov (arendatori M. Gotlib și A. Zingher), N. Krimarjevski, K. Ceacikovski, R. Ghikiș, se remarcă prin faptul că au lucrat piese de feronerie pentru localitățile urbane și rurale, asupra cărora își aplicau mărcile și poansoanele;

8) comparând din punct de vedere al evoluției istorice și artistice cele două perioade: anii 1812–1917 și anii 1918–1940/1944, am constatat că în Basarabia au fost

create condiții avantajoase pentru dezvoltarea meseriilor legate de prelucrarea artistică a metalelor nobile și comune. Pentru sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea au fost hotărâtoare asemenea decizii precum oficializarea juridică a activității asociației argintarilor (1817); interzicerea confecționării podoabelor bisericești la persoane străine (1827); formarea atelierului argintarilor, aurarilor, giuvaiergiilor (1854–1858); activitatea atelierului de giuvaiergerie din Orhei în anii '50–'70 ai sec. al XIX-lea; fondarea atelierelor la Chișinău, Orhei, Soroca și a Atelierelor Arhiepiscopiei Chișinăului (1911). În anii 1918–1944, a avut loc reglementarea activității giuvaiergiilor, ceasornicarilor, gravurilor, care puteau activa în baza unei licențe, respectând condițiile legate de vârstă, cetățenie, prezența unui atelier specializat. A fost perioada în care au fost reinnoite cu utilaj performant atelierele Arhiepiscopiei (redeschise în 1941), au funcționat atelierele de reparație și confecționare a podoabelor bisericești din Bălți (1918–1940), documentele accesibile confirmând prezența în Basarabia a unui număr mare de meșteri care lucrau artistic metalele.

În **capitolul 4 Orfevrăria bisericească și laică din Basarabia** ne-am propus să facem o prezentare în plan diacronic a orfevrăriei din Basarabia, fiind reliefată o multitudinea de obiecte din metale din custodia muzeelor și tezaurul bisericilor din spațiul actual al Republicii Moldova.

În teză am menționat că piesele de argintărie și aurărie au avut o largă circulație în ambientul bisericesc și laic din Basarabia, tipologia articolelor de orfevrărie găsimuși și reflectare în **subcapitolul 4.1**. Prezența veselei de argint și a podoabelor prețioase de cult este datorată implicării reprezentanților elitei locale și ctitorilor înstăriți. Produs al meșterilor localnici și, de cele mai dese ori, al argintarilor din străinătate, piesele de orfevrărie exprimă răspândirea unor modele artistice din diferite centre de argintărie [91].

În cercetarea noastră, am clasificat articolele de orfevrărie în funcție de uzualitate în două categorii distincte: 1) piese de orfevrărie bisericească și 2) piese de orfevrărie laică. Din punct de vedere cronologic, au fost luate în dezbatere două categorii: 1) articole realizate în perioada țaristă (1812–1917) și 2) piese executate în perioada interbelică (1918–1940/1944). O altă clasificare ține de materia primă utilizată pentru confecționarea pieselor de orfevrărie, cele mai uzuale metale fiind alama, bronzul, arama, argintul. Din punctul de vedere al tehnicii de lucru, majoritatea pieselor au fost realizate prin turnare sau forjare artistică, iar pentru înfrumusețarea lor se folosea gravarea, emailarea și filigranarea artistică. În funcție de ornamentația utilizată, am identificat piese având decor vegetal-floristic, geometric, cruciform, antropomorf sau format prin mixarea mai multor motive. Mai multe piese de orfevrărie, ctitorite de persoane înstărite, păstrează inscripții gravate cu numele persoanei, anul executării, în acest context articolele fiind clasificate în obiecte cu sau fără inscripții [91].

Subcapitolul 4.2. Podoabe de cult din patrimoniul bisericilor și mănăstirilor se referă la piesele de orfevrărie bisericească, examinate sub raport funcțional și simbolic în următoarele categorii: vase de cult, icoane de metal, ferecătuiri de icoane și cărți sfinte, suporturi ale surselor de iluminare și pentru arderea substanțelor în timpul ofierii serviciilor religioase, cruci etc. Examinând articolele de orfevrărie, am constatat

prezența în Basarabia a pieselor lucrate în ateliere est- și vest-europene, pe care le-am clasificat după cum urmează în: 1) piese lucrate în ateliere ruse și ucrainene, 2) articole produse în ateliere din orașele poloneze, 3) piese lucrate în ateliere din Basarabia și 4) articole din centre neidentificate [105, p. 251-266].

În ansamblul argintăriei ecleziastice vasele sfinte ocupă un loc marcant, cu o multiplă funcționalitate și semnificații polivalente, fiind examinate în **subcapitolul 4.2.1. Tipologia și semnificația vaselor sfinte**. În funcție de simbolismul acestor piese, funcționalitatea și alte criterii, a repertoriat următoarele piese: chivote, potire, discoase, steluțe, lingurițe, sulițe. În bisericile basarabene (Domulgeni–Florești, Mălăiești–Orhei, Mașcăuți–Criuleni, Ulmu–Ialoveni, Șestaci–Șoldănești) am atestat chivote de forme și dimensiuni diferite, având semnificație și mesaj unic [91; 118, p. 241-250].

Am stabilit că cel mai important dintre toate vasele liturgice și cel mai bogat decorat este potirul, cele mai expresive piese fiind descoperite la bisericile din s. Domulgeni–Florești, Hansca–Ialoveni, Hirișeni–Telenești, Susleni–Orhei, Șestaci–Șoldănești, Morozeni–Orhei, Nimoreni–Ialoveni, Ulmu–Ialoveni [91]. Tehnicile de lucru pentru realizarea potirelor sunt tradiționale (turnare, forjare), care erau înfrumusețate cu decor floral și vegetal, aplicat prin filigranare, incrustare, emailare, în conformitate cu tendințele artistice ale vremii. Interiorul potirului este întotdeauna aurit.

Am evidențiat că discosul reprezintă un alt vas de cult important, având forma unui platou plat, de diferite dimensiuni, decorat cu motive ornamentale și scene biblice gravate, cele mai valoroase piese de argint sau argintate fiind atestate la bisericile din Domulgeni–Florești, Hansca–Ialoveni, Nimoreni–Ialoveni, Onișcani–Criuleni, Ulmu–Ialoveni, Văsieni–Ialoveni. La bisericile din Domulgeni–Florești, Hansca–Ialoveni, Nimoreni–Ialoveni, Ulmu–Ialoveni, Onișcani–Criuleni am atestat lingurițe, steluțe, agheasmatare, litiere prețioase [118, p. 241-250].

Icoanele de metal, veșmintele metalice ce înfrumusețează icoanele sfinte, ferecăturile de icoane și carte bisericească au o pondere specială pentru înțelegerea evoluției artei metalelor în Basarabia în contextul artei naționale, informațiile fiind sistematizate în **subcapitolul 4.2.2**. Executate în tehnica turnării sau forjării metalului, înfrumusețate prin decor vegetal sau floristic, lucrate prin emailare artistică, gravare sau filigranare, ferecăturile de icoane și cărți bisericești ocupă un loc deosebit în tipologia pieselor de orfevrărie. Rezumând informațiile cu referire la icoanele accesibile pentru studiu, în teză am propus următoarea clasificare a pieselor: 1) icoane din metal, 2) veșminte ale icoanelor, 3) detalii din metal ale icoanelor și 4) ferecăături din metal pentru carte (integrale și cu aplice). În calitate de materii prime erau folosite arama, alama, argintul, argintul aurit. Aparte menționăm icoanele turnate (în aramă și alamă), îmbrăcate în ferecăături și veșminte metalice (alamă, argint, argint aurit), încadrate în chivote frumos lucrate și rame de metal, multe dintre ele constituind patrimoniul fostului Muzeu Bisericesc din Chișinău, patrimoniul actual al MNIM, MNAM și MNEIN, al locașurilor de cult din Republica Moldova. În contextul cercetării acestui subiect, am stabilit că deși nu toate piesele repertoriate sunt veritabile lucrări de artă, majoritatea dintre icoanele cercetate au veșminte și ferecăături lucrate în metale (alamă, argint, argint aurit). Icoanele din metal sunt compuse din două, trei

sau patru elemente pliabile (foi, canaturi, voleuri), asamblate prin intermediul sistemului mobil de tip balama. Numărul elementelor pliabile a condiționat și denumirea subtipului: 1) icoane cu un singur element din metal turnat și 2) icoane din metal de tip *skladen* cu următoarele subvariante: diptic, triptic, poliptic [91; 106, p. 27-40].

O deosebită funcție practică, dar și valoare istorico-artistică, au legăturile de carte, ferecăturile și veșmintele metalice. În teză am diferențiat următoarele tipuri de legături: 1) ferecăturile de carte decorate pe centru cu o aplică metalică și 2) ferecăturile ce includ setul din cinci aplice metalice, una pe centru și câte patru la fiecare colț al cărții. De regulă, și pe verso coperta este decorată cu aplice de metal în funcție de posibilitățile financiare ale comandatarilor. În majoritatea cazurilor, veșmântul de metal se aplica asupra scoarței din stofă prețioasă (catifea), de culoare roșie, vișinie, zmeurie. Aplicare cărților sfinte pentru a le decora și proteja, ferecăturile posedă o variată ornamentație, cu scene biblice, chipuri de sfinți și îngeri, cele mai relevante ferecături ale *Evangeliei* fiind documentate la bisericile din Năvârneț-Florești, Hansca-Ialoveni, Rădeni-Strășeni, Stolniceni-Hâncești, Susleni-Orhei, Tănătari-Căușeni, Pitușca-Călărași, Boldurești-Nisporeni. Pentru aceste ferecături este caracteristică plasarea a patru aplice la colțurile cărții, în fiecare aplică fiind încadrat chipul unui Evangelist, personificând chipurile celor patru Evangheliști – Matei, Marcu, Luca și Ioan. Conform tradiției, Sfântul Evangelist Matei este reprezentat împreună cu un înger, Sfântul Evangelist Marcu – cu un leu, Sfântul Evangelist Luca – cu un vițel, iar Sfântul Evangelist Ioan este însoțit de un vultur. Centrul compozițional revine medalionului cu chipul Mântuitorului [91; 106, p. 27-40].

În mediul ecleziastic și laic candelarele, cădelnițele și sfeșnicele au o largă întrebuintare, fiind examinate în **subcapitolul 4.2.3. Simbolismul și tipologia suporturilor surselor de iluminare**. Cele mai vechi și originale candelale au fost atestate la catedrala din Tighina, la bisericile din Lăpușna-Hâncești, Dubăsarii Vechi-Criuleni, Zăicana-Criuleni, Hârtoțul Vechi-Criuleni, Goian-Criuleni, Molovata Veche-Dubăsari, Malcoci-Ialoveni, mănăstirile Hirova, Tabăra, Bocancea [91; 92]. Cădelnițele, de forma unui potir cu capac sau a unui model de biserică, posedă aceleași părți componente: un vas în formă de cupă, numit focar, deasupra căruia se așează un capac ajutat cu un repertoriu decorativ, cu simboluri ușor descifrabile. Spre deosebire de cătuile și opaițele statice (se așează pe masă), cădelnițele au lanțuri suspendate de un inel sau articulații pentru manevrare și pentru a fi balansatoare. Piesele se realizează din argint, argint aurit, alamă, prin forjare și cizelare, decorate cu elemente inspirate din arhitectura epocii, filigranare artistică, o deosebită valoare artistică având cădelnițele de la bisericile din Buciumeni-Ungheni, Pitușca-Călărași [91; 103, p. 279-290].

Sfeșnicele, considerate obiecte de cult pereche, sunt uzuale în bisericile creștine, sinagogile evreiești, dar și în conacele boierești ca surse de iluminare. Sfeșnicele relevă mai multe subvariante: a) cu un singur braț; b) *dicher* – sfeșnic cu două brațe, simbolizând cele două naturi ale lui Iisus Hristos; c) *tricher* – sfeșnic cu trei lumânări; d) semisfeșnic. Realizate din bronz, alamă, mai rar fier, unele sunt de o vechime considerabilă, având un desen complicat și ornamentație bogată, în spiritul epocii, cele mai reprezentative sfeșnice fiind atestate în colecția MNIM și la bisericile din Morozeni-

Orhei, Onișcani–Criuleni, Rădeni–Strășeni, Șestaci–Șoldănești, Suruceni–Ialoveni, Susleni–Orhei, Ustia–Glodeni, Hârtopul Mare–Criuleni, Mălăești–Orhei, Morozeni–Orhei, Florești–Ungheni [91].

În teza de față, un loc aparte am rezervat sfeșnicelor din bronz, alamă, argint sau argint aurit, produse în spiritul artistic al epocii la fabricile de metal poloneze *Norblin, Fraget*, ajunse în custodia MNIM, a Centrului cultural *Kedem*, Casa-Muzeu A. *Donici*, Casa-Muzeu A. *Șciusev*, sinagogi (Tiraspol, Orhei) și biserici (Susleni–Orhei, Nimoreni–Ialoveni, Mașcăuți–Criuleni, Goian–Criuleni) [117, p. 209-224].

În **subcapitolul 4.2.4. Diversitatea crucilor (de mână, de pristol și de procesiune)** am constatat că simbolul creștin al Mântuirii, crucea, reprezintă un obiect din metal, un motiv decorativ. Am clasificat piesele examinate în funcție de mesajul simbolic și funcționalitate în: 1) cruciulițe de botez ca obiecte de cult personale, 2) engolpioane (icoane cu chipul Maicii Domnului sau al Mântuitorului, pe care ierarhii ortodocși o poartă pe piept), 3) cruci de mână, 4) cruci de procesiune și 5) cruci de pristol cu și fără inscripții. În teza de față am examinat crucile de mână, de procesiune și cele de pristol. În acest context remarcăm crucea de la biserica din Bleșteni–Edineț, având un grup de sfinți la baza piciorului postamentului. Exuberante ca formă și ornamentație sunt crucile de pristol de la bisericile din Domulgeni–Florești, Ruseștii Noi–Ialoveni, Șestaci–Șoldănești. Somptuoase cruci de mână au fost atestate la bisericile din Hansca–Ialoveni, Morozeni–Orhei, Nimoreni–Ialoveni, Rădeni–Strășeni, Suruceni–Ialoveni, Tănătari–Căușeni, Ulmu–Ialoveni, Văsieni–Ialoveni [91]. O deosebită valoare istorico-artistică revine crucii de mână, descoperită după decopertarea cavoului mitropolitului Gavriil (Bănulescu-Bodoni) în septembrie 2016. Crucea are semne de coroziune, necesitând restaurare artistică [69, p. 23-26].

Podoabele de preț din custodia mănăstirilor basarabene au fost evidențiate și analizate în **subcapitolul 4.2.5. Podoabe de cult din patrimoniul mănăstirilor**. Am constatat că de-a lungul anilor mănăstirile au acumulat cele mai apreciable tezaure: vase de cult lucrate în argint, veșminte preoțești, icoane și cărți bisericesti de preț, repertoriate pe baza *izvoadelor* de avere în podoabe de cult atestate la mănăstirile din nordul și centrul Basarabiei, unele păstrându-se și în cadrul muzeelor mănăstirești de la Răciula, Frumoasa, Noul Neamț [92; 105, p. 251-266].

În fondurile muzeistice și colecțiile private din spațiul actual al Republicii Moldova am documentat piese din metale nobile, având în rol important în ambientul laic, reliefate în **subcapitolul 4.3. Piese de argintărie laică din Basarabia**. Cea mai bogată categorie a pieselor de orfevrărie laică constituie vesela de argint, tipologia propusă încadrând serviciile de ceai și cafea, solnițe, vase pentru icre, fructiere [91]. Vesela de argint atestată în Basarabia a fost lucrată preponderent în atelierele din Varșovia, Odesa, Moscova și Sankt Petersburg. În atenția noastră a ajuns setul de veselă, având imprimat pe mănere stema orașului Chișinău, astăzi păstrându-se în colecția MNIM. Piesele au fost comandate de primăria orașului Chișinău la finele secolului al XIX-lea la firma varșoviană *Fraget* [44]. Din custodia MNIM remarcăm o fructieră din alpaca, lucrată în Varșovia la hotarul secolelor XIX–XX [47; 117, p. 209-224]. Printre cele mai reprezentative piese menționăm o tabacheră din argint alb, filigranată, datată

în a doua jumătate a secolului al XIX-lea [42]; o poșetă de argint, titlul 800, filigran, având corpul înfrumusețat cu o împletitură din fire de argint [45]; aplica-monogramă a primarului de Chișinău Carol Schmidt [50, p. 63].

În **subcapitolul 4.4.** am prezentat următoarele concluzii privind evoluția istorico-artistică a orfevrăriei din Basarabia în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea:

1) cercetările noastre au arătat că argintăria bisericească și laică din colecțiile muzeale și locașurile sfinte din Basarabia nu a beneficiat de o examinare multilaterală. Prin intermediul tezei de față au fost introduse în circuitul științific numeroase piese de orfevrărie necunoscute anterior;

2) tipologic, în funcție de simbolismul și funcționalitatea acestor piese, am identificat următoarele vase de cult: chivote, potire, discoșe, steluțe, lingurițe, sulite. Toate tipurile de articole coexistau și se completau reciproc, fiind prevăzute pentru folosință individuală, înfrumusețarea interiorului bisericilor și în serviciul liturgic;

3) cu referire la icoanele de metal și ferecăturile de carte, constatăm că aceste obiecte de cult ocupă un loc important în registrul pieselor de orfevrărie ecleziastică, fiind executate în tehnica turnării sau forjării metalului, înfrumusețate prin decor vegetal sau floristic, lucrate prin emailare artistică, gravare sau filigranare. Cele mai vechi și valoroase cărți liturgice, *Evangheliile* îmbrăcate în veșminte de metal, erau ținute în altarul bisericilor. Majoritatea ferecăturilor cărților sunt făcute din argint sau argint aurit, alamă sau alamă argintată. Cărțile bisericești posedă ferecăături sau medalioane cu chipurile celor patru Evangheliști, aplicate pe copertile cărților. Însemnele atelierului sau poansoanele meșterilor sunt atestate doar pe piesele lucrate din metale nobile. Chipurile Evangheliștilor și ale lui Iisus Hristos sunt lucrate conform canonului bisericesc. Inscricțiunile marginale constituie o sursă importantă de studiere a istoriei cărții bisericești în Basarabia, dar și a istoriei locașurilor de cult și a unor localități basarabene;

4) examinând suporturile surselor de iluminare, concluzionăm că numărul mare al candelor, cădelnițelor, sfeșnicilor repertoriate în *izvoade* și liste de inventariere, exprimă înzestrarea bisericilor, simbolismul lor, locul și rolul important în întregul sistem de podoabe bisericești;

5) în ceea ce privește diversitatea crucilor, constatăm că repertoriul decorativ și tehnica de realizare a mai multor piese vechi, ajunse până în zilele noastre, permite încadrarea crucilor de mână, a crucilor de pistol și a celor de procesiune în lista pieselor de patrimoniu realizate de meșterii localnici sau aduse din atelierele din afara Basarabiei;

6) cu referire la podoabele de cult din patrimoniul mănăstirilor, concluzionăm că la etapa actuală, în majoritatea mănăstirilor din Republica Moldova s-au păstrat piese de cult de diferită proveniență, unele dintre ele fiind catalogate ca piese de valoare artistică și/sau istorică;

7) prezența în Basarabia a articolelor de orfevrărie laică indică menținerea relațiilor economice dintre regiuni în limitele cronologice enunțate și posibilitatea procurării, comandării unor asemenea piese. Cel mai frecvent, în spațiul Basarabiei au fost ates-

tate piese de orfevrărie laică provenite din atelierile din orașele poloneze, ucrainene și ruse. Totodată, asemenea piese reflectă influențele culturale est- și vest-europene prin intermediul produselor atelierelor și meșterilor din diferite regiuni și impactul asupra formării setului de piese laice din Basarabia. Piese examinate confirmă că în Basarabia, în limitele cronologice studiate, cele mai impresionante articole de orfevrărie sunt produsul atelierelor din Varșovia, Moscova, Odesa, Sankt Petersburg, Iași, în atelierile basarabene confecționându-se predominant piese din aliaje metalice ieftine;

8) începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea, în domeniul orfevrăriei ecleziastice tendințele artistice devin universale, fiind documentate piese similare în bisericile ortodoxe din spațiul sud-est european. În prima jumătate a sec. al XIX-lea în orfevrărie predomină stilistica europeană, mai ales cea a argintarilor francezi și englezi. Pe de altă parte, prin satisfacerea gusturilor estetice ale aristocrației înstărite și ale clerului înstărit în materie de piese de argintărie, s-a contribuit la dezvoltarea orfevrăriei în spațiul creștin european;

9) documentele și piesele de orfevrărie accesibile pentru examinare confirmă faptul că în locașurile de cult din Basarabia setul de odoare bisericești nu diferințiază de piesele liturgice atestate în bisericile din regiunile limitrofe (Ucraina, România). Tipologic, în bisericile din spațiul ortodox au fost atestate aceleași piese de cult: cruci, icoane ferecate diptic, triptic sau poliptic, legături de carte sfântă, cădelnițe, candel, sfeșnice. Diversitatea și universalitatea acestor piese denotă similitudini la capitolul tehnica de lucru și materii prime, forma, stilul, decorul. O diferențiere evidentă se observă la capitolul inscripțiile de donație gravate pe suprafața metalică a pieselor de orfevrărie, ce se referă la caracterul inscripției de donație, caracterul literelor;

10) deși în Basarabia a atestat ateliere de argintărie și documentat giuvaiergii care prelucrau artistic metalele nobile, documentele consultate la etapa actuală de cercetare și piesele examinate din colecțiile muzeale și patrimoniul bisericesc nu au permis din diferite motive atribuirea pieselor unor anumite ateliere sau meșteri. Una din cauze poate fi pierderea irecuperabilă a pieselor de cult sau laice, schimbarea pieselor învechite pe cele noi. În prezent, au fost atribuite piesele lucrate în atelierul de giuvaiergerie de la Orhei, dar și unele piese identificate în *paginile Catalogului Atelierelor Arhiepiscopiei* (editat în anul 1940). De cele mai dese ori, piesele de argintărie produse în atelierile din Basarabia de meșteri autohtoni au rămas menționate lapidar în documente, fapt ce îngreunează întregirea tabloului evoluției orfevrăriei în Basarabia.

În paginile **capitolului 5 Feroneria artistică din Basarabia** ne-am concentrat eforturile pentru a elabora o sinteză a evoluției feroneriei din Basarabia, unul dintre cele mai expresive domenii ale prelucrării artistice a metalului în spațiul românesc.

În **subcapitolul 5.1. Tipologia pieselor și particularitățile feroneriei artistice** constatăm că piesele de feronerie au marcat aspectul exterior și interior al edificiilor de cult și celor laice, formând un ansamblu arhitectural și decorativ integru, în care s-au asociat armonios esteticul și pragmaticul. Din multitudinea structurilor de feronerie cu un design artistic deosebit, realizate conform tendințelor artistice ale vremii în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea, o atenție specială a revenit pieselor ce păstrează însemnul producătorului, monograma proprietarului imobilului, iar

în decorația plastică a cărora se observă influența epocii [91; 96, p. 49-60].

Examinarea obiectelor din metale comune a permis încadrarea lor cronologică în două grupuri: 1) executate în sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea și 2) executate în perioada 1918–1944. Cercetătorii români C. Giurescu și A. Pănoiu au clasificat piesele de feronerie în funcție de uzualitate în: 1) obiecte de uz casnic și 2) obiecte de feronerie din arhitectură [35, p. 19]. O altă tipologie a fost elaborată de G. Baranovsky [75], care a clasificat piesele de feronerie în următoarele categorii: 1) pînaculuri, fleșe, 2) console, 3) ancore, agrafe, 4) parapetul balcoanelor, ferestrelor, 5) atice, 6) uși și porți, 7) împrejmuiri, 8) grilaje ale ferestrelor, ușilor, 9) stâlpi ale porților și împrejmuirilor, 10) copertine (marchize), 11) suporturi pentru susținerea drapelului. Din punct de vedere geografic, o deosebită importanță revine localizării obiectelor, evidențiindu-se arta metropolei și arta regională, provincială. În funcție de mesajul pieselor, acestea au fost repertoriate în: 1) obiecte de feronerie laică și 2) obiecte de feronerie de cult. Având în vedere materia primă, piesele din fier, fontă, alamă, tinichea au fost executate de meșteșugari specializați în domeniu – fierari, arămari, tinichigii, alămari. Ca tehnici de lucru, se foloseau forjarea și turnarea, iar pentru decorare erau uzuale decuparea, traforarea, ștanțarea [91].

În teza de față, am examinat următoarele piese de feronerie: 1) clopote, 2) căi de acces ale locașurilor de cult și ale edificiilor cu destinație publică, 3) scări, baluștri și trepte, 4) grilaje ale ferestrelor, balcoanelor, 5) console, copertine, 6) monumente funerare din metal și împrejmuirile, 7) agrafe, ancore, ornamentația acoperișurilor [91].

Fiind un compartiment important al culturii europene, am subliniat că clopotul îndeplinește mai multe funcții în biserică, fiind pus în evidență în **subcapitolul 5.2. Diversitatea, tipologia și centre de turnare a clopotelor atestate în bisericile și mănăstirile basarabene**. Locașurile de cult din Basarabia erau înzestrate cu clopote de diferite mărimi. Pe clopote erau turnate texte de donație și numele ctitorilor, fapt ce le atribuie valoare istorică și epigrafică specială (biserica Sf. Parascheva din Leova [29], Sfânta Treime a mănăstirii Saharna [70, p. 541-556], Rădeni–Strășeni [23, p. 205-230] și biserica Buna Vestire din Chișinău [30, p. 58], Buciumeni–Ungheni [22, p. 60-67], Berezlogi–Orhei [2, f. 3-14], clopotul de bronz din fondurile MNIM) [49]).

Din multitudinea pieselor documentate în bisericile din spațiul actual al Republicii Moldova am selectat pentru cercetare clopote turnate la uzinele din Rusia, la turnătoriile din Podolia, executate la hotarul sec. XIX–XX și clopote lucrate în perioada interbelică la turnătoriile din Arad și Cernăuți (România) [115, p. 371-395].

Pentru prima jumătate a sec. al XIX-lea, am identificat două biserici, unde au fost lucrate clopote de către clopotarul Vlasie Losenko din orașul Kiev, care a turnat la Ismail clopote pentru Catedrala Nașterea Maicii Domnului din Chișinău [88, p. 158-167] și biserica Adormirea Maicii Domnului din Chilia [87]. Clopote produse la turnătoria lui Rijov din Harkov au fost atestate la biserica Sf. Nicolae din Chilia, în Cojușna–Strășeni, Copceac–Ceadâr-Lunga, mănăstirile Hirova, Bocancea [91; 92]. Clopote ale uzinei Finleandski au fost atestate la mănăstirea Noul Neamț [63, p. 68-77], Cobusca Veche–Anenii Noi, Căinari–Căușeni, Cotiujeni–Șoldănești. La biserica Sf. Împ. Constantin și Elena din Căușeni au fost identificate două clopote ale turnă-

toriei lui Oloveanișnikov [27, vol. II, p. 121]. De asemenea, tutorele gimnaziului nr. 2 de băieți V. Herța a comandat clopote la uzina lui Oloveanișnikov pentru Catedrala Schimbarea la Față a Mântuitorului din Chișinău [27, vol. II, p. 340]. La turnătoria lui A. Samghin de la Moscova au fost lucrate clopote pentru bisericile din Cazaclia, Cioc-Maidan, Congaz, Sf. Ioan Botezătorul din Comrat [77], Crihana Veche-Cahul [27, vol. II, p. 686]. Examinând arealul geografic de răspândire a clopotelor turnate la uzina lui Samghin, concluzionăm că ele sunt atestate preponderent în bisericile din localitățile din sudul Basarabiei [115, p. 371-395].

În sec. XIX-XX, în or. Nemirov din Podolia erau patru turnătorii de clopote. Am stabilit că de la Nemirov au fost aduse clopote pentru unele biserici din Basarabia: Sf. Aleksei, Mitropolitul Moscovei, din Alexeevca-Edineț [27, vol. I, p. 33], catedrala Schimbarea la Față din Tighina, biserica Sf. Ioan Botezătorul din Comrat [77, p. 13-14]. În anul 1934, pentru clopotnița catedralei Sf. Împ. Constantin și Elena din Bălți au fost aduse patru clopote de 3872 kg [27, vol. II, p. 165].

Un rol important în cercetarea noastră am acordat aprecierii calității istorico-artistice a clopotelor, fiind propusă elaborarea unei fișe a monumentului cu specificarea următoarelor aspecte: examinarea și descrierea istorico-artistică și tehnică a obiectului, fixarea foto, inclusiv a tuturor detaliilor și a fragmentelor deteriorate, dimensiunile, turnătoria, marca [91].

Împrejmuirile metalice, gardurile, porțile și ușile din metal au fost examinate în **subcapitolul 5.3. Căile de acces (împrejmuiiri din metal, porți, uși) în edificiile de cult și laice**. Având în vedere uzualitatea, localizarea, materia primă și prezența unor marcaje, am clasificat căile de acces în următoarele categorii: 1) împrejmuiri, garduri din fier sau fontă ale edificiilor bisericesti și publice, 2) porți, porțițe ale edificiilor bisericesti și laice din mediul urban și rural și 3) uși ale edificiilor bisericesti și publice din mediul urban și rural. Structurile de feronerie relevă expresiv stilul artistic și predilecțiile elitei basarabene față de piesele ce țin de propria locuință și edificiile de destinație publică. Printre cele mai relevante piese indicăm gardul bisericii Sf. Pantelimon și cel al bisericii Sf. Teodor Tiron (mănăstirea Ciuflea) din Chișinău, împrejmuirea de fontă a bisericii Sf. Teodora de la Sihla din Chișinău, gardul catedralei Sf. Împărați Constantin și Elena din Bălți, poarta din metal ctitorită în anul 1894 de familia Meriacri pentru biserica Sf. Ierarh Nicolae din Costești-Ialoveni, produs al uzinei Ceacikovski din Chișinău [91; 116, p. 599-616].

În lista pieselor de factură laică am inclus gardul și poarta ce marchează Grădina Publică Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău, împrejmuirea de metal a vilei urbane a lui Vladimir Herța (bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 115), gardul ce înconjoară corpul administrativ al MNEIN (fostul spital de pneumologie Calmuțchi), gardul și porțița de la Muzeul Zemstvei (str. A. Șciusev, 103).

Mai multe porți atestate în centrul istoric al orașului Chișinău au încadrate monogramele proprietarilor sau ale producătorilor, anul executării piesei (ÎS Editura *Statistica*, Chișinău, str. București, 34). Este relevantă pentru studiul nostru feroneria ușii vilei urbane a negustorului Moisei Kligman (str. Ștefan cel Mare și Sfânt, 113) [91].

În arealul nostru de cercetare au intrat și ușile, distincte grație mesajului simbolic pe care îl poartă prin utilizarea motivelor apotropaice. Elemente apotropaice au fost atestate la ușile din metal de la biserica Buna Vestire din Chișinău, bisericile din Rădeni–Strășeni, Buciumeni–Ungheni, Mașcăuți–Criuleni, dar și la ușile edificiilor laice: vila urbană a lui Karcevski (Chișinău, str. A. Bernardazzi, 97) [91].

În **subcapitolul 5.4. Scări, baluștri și trepte din metal** am examinat piesele lucrate din metal forjat sau turnate din fontă. Produs al turnătoriilor locale, aceste piese au lăsat o amprentă specială în dezvoltarea culturii, ajungând azi o componentă apreciazabilă a patrimoniului cultural material. Conform funcționalității, am repertoriat scări de acces în locașurile de cult și în edificiile publice din Basarabia. Grație unor însemne aplicate treptelor și scărilor, mai multe piese au fost atribuite întreprinzătorilor specializați în producerea obiectelor din metale comune. Am identificat piese lucrate la turnătoria lui S. Serbov, piese realizate la turnătoria lui Krimarjevski, piese lucrate la uzinele din Odesa și aduse în Basarabia. Din păcate, o serie de obiecte nu au putut fi atribuite nici unui atelier, fiind lipsă însemnele de marcare.

La turnătoria lui Serbov au fost lucrate trepte, scări și baluștri pentru mai multe edificii din Chișinău: Castelul de apă, actualmente sediul Muzeului Orașului Chișinău (Al. Mateevici, 60-A), blocul administrativ al UTM (bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 168), Policlinica Stomatologică Republicană pentru Copii (str. V. Pârcălab, 17), dar și pentru localități din afara Chișinăului: scările de la biserica din Ruseștii-Noi–Ialoveni, școala din Cucuruzenii Vechi–Orhei [100, p. 97-110].

În cadrul edificiilor publice din Chișinău au fost atestate scări din metal, păstrând marca unor turnătorii și întreprinderi industriale din Odesa. În lista celor mai reprezentative au fost incluse casa scării de onoare și scara laterală din clădirea Întreprinderii de Stat *Calea Ferată* din Republica Moldova (str. V. Pârcălab, 48), casa scării din incinta Liceului Teoretic *M. Koșubinski* (str. M. Eminescu, 54) [98, p. 275-284], scările din incinta MNEIN [12; 13].

Deși reduse cantitativ comparativ cu scările de la turnătoria lui Serbov, articolele marca N. Krimarjevski ocupă un loc aparte în structura pieselor de feronerie artistică, fiind atestate exclusiv la Chișinău: scări de fontă care acced la nivelul întâi al clădirii de pe str. A. Pușkin, 3; str. Mitropolitul Varlaam, 52; treptele pentru accesul principal în Sediul Întreprinderii Municipale de Gestiuone a Fondului Locativ nr. 8 (str. Eminescu, 30) [91].

Scările, treptele și baluștri, lucrate din metal forjat sau turnate din fontă, formează un compartiment important din arta decorativă, servind și în calitate de surse adiacente pentru studierea istoriei orașului Chișinău, a edificiilor istorice din mediul urban și rural. Scoase din anonimat, piesele merită atenția istoricilor și criticilor de artă [91; 100, p. 97-110].

Grilajele din metal ale ferestrelor și balcoanelor au marcat semnificativ imaginea clădirilor istorice și, în ansamblu, a orașelor, găsindu-și reflectare în **subcapitolul 5.5**. Tipologic, ele au fost clasificate în funcție de uzualitate în două categorii (cu sau fără monograma proprietarului sau producătorului): 1) grilaje din fier ale ferestrelor bisericilor, clopotnițelor și edificiilor publice și 2) grilaje ale balcoanelor din fier sau fontă.

La bisericile din mediul rural, ancadramentele ferestrelor erau prevăzute cu grilaj din metal (biserica de lemn din Horodiște–Călărași, Vorniceni–Strășeni, biserica de piatră din Horodiște–Călărași, Pohrebea–Dubăsari, Bravicea–Orhei).

Cu referire la piesele de factură laică remarcăm grilajul balconului casei de pe str. M. Eminescu, 1, monograma cu caractere chirilice „Д” (D) din grilajul balconului din stânga clădirii și „E” din grilajul balconului din dreapta sugerând inițialele numelui primului proprietar. În Chișinău, am documentat grilaje din metale ale balcoanelor la vila urbană a lui M. Karcevski (str. A. Bernardazzi, 97), casele de raport de pe str. Armenească, 96, de pe str. Nicolae Iorga, 12, având un desen realizat în spiritul modernului, cu linii sinusoidale și geometrice [91].

Din punct de vedere stilistic, majoritatea elementelor de feronerie de la hotarul sec. XIX–XX sunt executate urmând stilistica *Art Nouveau*, suprapusă peste elementele clasice sau eclectice. Grilajele balcoanelor caselor formează o dantelă fină, o broderie de metal, ca elemente decorative fiind folosite motivele vegetal-floristice (vrejul, bobocul de floare, crinul), geometrice (linii sinuoase, rotunjite, acolade, zigzaguri), cu o deosebită circumspecție în tratarea detaliilor.

Balconul, în calitate de element arhitectural, are un rol aparte în decorația exterioară a clădirilor, oferind eleganță fațadelor clădirilor istorice și fiind un actant important al literaturii române și universale, locul celor mai romantice scene de dragoste, gelozie. Grilajele balcoanelor clădirilor din centrul istoric al Chișinăului au fost trecute cu vederea de cercetători, deși posedă importanță istorico-artistică și arhitecturală grație monogramelor încadrate ce indică anii edificării, proprietarul sau atelierul. Aceste monograme constituie deseori unica sursă pentru stabilirea perioadei construirii unui edificiu și a realizării elementelor decorative din metale [91].

Copertinele și consolele din metal ocupă un loc special în domeniul feroneriei artistice, analiza cărora a fost reflectată în **subcapitolul 5.6**. Din considerente practice și estetice, intrările în clădire sunt protejate de copertine din metal, susținute de console. Dantela din fier forjat ce susține copertinele alungite sau triunghiulare din tablă de fier oferă clădirilor o notă de originalitate și frumusețe, străzile Chișinăului concurând în varietatea motivelor ornamentale și formelor folosite în realizarea acestor piese. Din punct de vedere al funcționalității, piesele au fost clasificate în: 1) copertine și console ale locașurilor de cult și 2) copertine și console ale edificiilor publice. Având în vedere materia primă, am identificat piese forjate din fier și cele turnate din fontă. În arealul nostru de cercetare au intrat: 1) copertine și console din fier; 2) copertine și console de fontă și 3) copertine și console cu însemnele proprietarului sau ale producătorului [91].

În Chișinău au fost atestate copertine ce indică la foștii proprietari ai imobilelor, monogramele cărora s-au păstrat încadrate în feronerie și au putut fi identificate (str. Alexandru cel Bun, 144; str. Maria Cebotari, 5; str. Al. Bernardazzi, 54; str. Sfatul Țării, 3; str. M. Kogălniceanu, 60 (Casa inginerului S. Serbov); str. M. Kogălniceanu, 62; str. A. Șciusev, 43). În cazul consolelor remarcăm prezența motivelor răspândite în decorul pieselor de feronerie: variate aranjamente ale motivului „coarnele berbecului” și vrejuri de viță-de-vie, acolade, litera „S”. Diverse asocieri ale acestor motive

sunt specifice consolelor clădirilor de la hotarul sec. XIX–XX (copertina la ușa de acces în biserica Sf. Gheorghe din Cojușna) [91].

În Chișinău, am documentat copertine susținute de console lucrate din fier, având un decor vegetal-floristic (frunzulițe, motivul „coarnele berbecului”, crin stilizat), geometric (cercuri, romburi, carouri). Prezența copertinelor la casele vechi, datate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, acordă orașului o personalitate aparte.

Ornamentația acoperișurilor, agrafele și ancorele din metal, care posedă un farmec special pentru imaginea clădirilor istorice au fost examinate în **subcapitolul 5.7. Alte piese de feronerie**. La sfârșitul sec. al XIX-lea și primele decenii ale secolului următor, mai multe edificii publice au avut acoperișuri frumos și bogat înfrumusețate. Decorarea acoperișului devenise o artă, ornamentația oferind individualitate edificiilor, elocvente în acest context fiind acoperișul vilei urbane a lui V. Herța (bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 115), casele individuale din Cernoleuca–Dondușeni. Fierarii și tinichigii foloseau un variat repertoriu decorativ, explorând posibilitățile forjării, ciocănirii și cizelării metalului. Ca finalitate, se forma o frumoasă dantelă din metal, cu diverse elemente decorative forjate sau turnate (care erau ulterior asamblate), completate de aplici metalice. Elementele de înfrumusețare ale acoperișurilor sunt excepționale prin monumentalitate și prin tratarea fină a detaliilor decorative [91].

Grație funcționalității, ancorele și agrafele ocupă un loc aparte în lista pieselor de feronerie, fiind documentate pe fațadele clădirilor istorice din Chișinău, cum ar fi conacul urban Inglezi (str. M. Eminescu, 52), astăzi deja dispărute; ansamblul conacului boieresc al lui Andrei I. Pommer (Țaul–Dondușeni); Școala de agricultură de la Cucuruzenii Vechi–Orhei. Agrafele indică un adânc semantism, la care face apel arhitectul și inginerul în construcția clădirii, folosindu-se în decorare motivul crucii celtice sau al crucii romano-celtice [91].

Concluziile privind feroneria artistică din Basarabia sunt următoarele (**subcapitolul 5.8**):

1) tipologia propusă a pieselor de feronerie (în raport cu funcționalitatea, simbolismul, materiile prime și tehnicile de lucru, originalitatea și autenticitatea, motivele ornamentale) deschide oportunități pentru studierea feroneriei artistice, contribuind la repertorierea celor mai relevante piese și, ca finalitate, determinarea particularităților specifice a articolelor din metale;

2) am constatat că clopotul constituie o sursă importantă privind studierea fenomenului ctitoririi bisericilor, circulația pieselor în spațiul european și în interiorul Basarabiei. În bisericile basarabene clopotele erau aduse de la turnătoriile din orașele ruse Harkov, Iaroslavl și Moscova, ce aparțineau lui Finleandski, Rîjov, Samghin, principalii furnizori de clopote la hotarul sec. XIX–XX, mai puțin din Podolia (or. Nemirov). Pentru perioada interbelică, au fost atestate clopote aduse de la turnătoriile din România (Arad și Cernăuți). Clopotele vechi, ajunse până în zilele noastre, cu inscripții de donație, elemente decorative, posedă valoare istorică și artistică;

3) împrejmuirile din metal, porțile de acces, ușile formează un ansamblu unitar, bine încheșat, care oferă edificiilor laice și ecleziastice eleganță și greutate specifice

clădirilor de patrimoniu. Cele mai valoroase piese au fost atestate în Chișinău și în bisericile vechi din Basarabia. Am documentat scări ce indică accesul în locașurile de cult și scări de acces în camera clopotelor;

4) legat de funcționarea turnătoriei lui S. Serbov și diversitatea obiectelor lucrate, am identificat următoarele modele de scări, trepte și baluștri, atestate la Chișinău și în alte localități:

- baluștrii scărilor din curtea Spitalului de Boli Infecțioase *T. Ciorbă*, vila urbană a lui V. Mimi (scara laterală), clădirea fostei comunități a surorilor medicale *Crucea Roșie a mănăstirii Hârbovăț* (str. V. Pârcălab, 46), biserica Cuv. Teodora de la Sihla din Chișinău, desenul cărora este similar baluștrilor documentați la clădirile istorice din Odesa, str. Konnaya, 8-10;

- trepte simple, fără baluștri decorativi, specifice Muzeului orașului Chișinău, casei de locuit de pe str. M. Kogălniceanu, 86, clădirii Spitalului de Boli Infecțioase *T. Ciorbă* din Chișinău, blocului nr. 3 al Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice;

- baluștri atestați în casa scării în formă de melc din incinta MNEIN și la biserica din Ruseștii Noi–Ialoveni, identici cu baluștrii casei scării din edificiul din Odesa, str. Osipov, 9;

- baluștrii scării Școlii de la Cucuruzeni, vila urbană a lui V. Herța (Chișinău, str. Ștefan cel Mare și Sfânt, 115), parapetul din metal al ferestrelor clădirii MNAM (Chișinău, str. 31 August 1989, 115), unele clădiri istorice din Odesa având scări cu un desen asemănător al baluștrilor (str. Prohorovskaya, 8; str. Greceskaya, 15; str. Dvo-reanskaya, 33);

- baluștrii scării de la vila urbană a lui V. Mimi și scara de la parter la nivelul doi din incinta Policlinicii Republicane Stomatologice pentru Copii (str. V. Pârcălab, 17), identici cu baluștrii scării din casa individuală din stradela Mayakovski, orașul Odesa;

- baluștrii scării din blocul administrativ al UTM și scara de la nivelul doi la nivelul trei din incinta Policlinicii Republicane Stomatologice pentru Copii (str. V. Pârcălab, 17);

- baluștrii scării de la parter la nivelul doi al accesului secundar în vila urbană a lui Mimi.

5) examinarea obiectelor de feronerie solicită cercetarea motivelor decorative folosite în ornamentare. Piesele păstrează anumite trăsături specifice artei tradiționale, denotă măiestria și profesionalismul fierarului, preferințele comanditarului. Pentru decorare, sunt folosite motive geometrice, vegetal-floristice, avicole și animaliere, cruciforme, apotropaice și astrologice;

6) multitudinea structurilor de feronerie, atestate în localitățile urbane și rurale, a contribuit substanțial la formarea tabloului de ansamblu cu referire la evoluția artei metalelor. Piesele de feronerie lucrate de fierari, tinichigii, arămari, posedă valoare istorică și artistică, necesită repertoriere, crearea condițiilor optime pentru păstrare și promovare ca piese de patrimoniu.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Obiectele din metale reprezintă un valoros compartiment al patrimoniului cultural material. Cercetarea complexă a evoluției istorico-artistice a orfevrăriei și ferneriei din Basarabia în sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea prin prisma interpătrunderilor culturale din regiunile limitrofe a contribuit substanțial la sistematizarea informațiilor cu referire la istoria artei metalelor. Rezultatele principale noi obținute ale cercetării au dus la formularea unei **noi direcții de cercetare în domeniul științelor umanistice**, care constă în cercetarea pluridisciplinară a dimensiunii istorico-artistice a evoluției orfevrăriei și ferneriei din Basarabia, de unde rezidă caracterul inovator și aplicativ al tezei, fiind puse bazele teoretico-metodologice pentru noi demersuri științifice în studierea artei metalelor din Basarabia / RSS Moldovenească / Republica Moldova.

Ca urmare a studierii complexe a evoluției artei metalelor din Basarabia, având în vedere scopul și obiectivele propuse în teza de față, am ajuns la următoarele **concluzii generale**:

1) la etapa actuală de cercetare, obiectele artistice din metale din Basarabia nu au fost sistematizate într-un studiu interdisciplinar, care ar răspunde la investigația istorică, artistică, culturologică. Discrepanța dintre publicațiile axate pe arta podoabelor în perioada antică, medievală și orfevrăria și ferneria din Basarabia în epoca modernă, a determinat prezența unor hiatusuri considerabile în istoriografia din Republica Moldova, în istoriografia românească și cea occidentală subiectul fiind nereflectat. Interesul istoricilor și criticilor de artă pentru problema evoluției artei metalelor din Basarabia a fost foarte moderat, pe agenda aflându-se probleme legate de cadrul general al dezvoltării Basarabiei în perioada țaristă și interbelică, reevaluarea concepțiilor istoriografice și evoluția artei plastice naționale [91; 109, p. 54-61];

2) analiza surselor scrise de studiere a artei metalelor valorificate în teză a scos în evidență diversitatea și ponderea dosarelor de arhivă inedite sau studiate tangențial. Sursele materiale au constituit piesele de orfevrărie și fernerie din custodia muzeelor și cele de patrimoniul bisericilor din spațiul actual al Republicii Moldova, majoritatea repertoriata de autor și introduse în premieră în circuitul științific [91; 107, p. 277-284];

3) actele legislative cu referire la prelucrarea artistică a metalelor au avut un impact special asupra dezvoltării acestui domeniu. Legislația Basarabiei din sec. al XIX-lea a fost racordată la legislația din Imperiul Rus, iar cea din Basarabia interbelică a fost adusă în concordanță cu legislația din România [94, p. 250-258]. Examinarea politicii autorităților laice și bisericești din Basarabia confirmă politica deschisă a oficialităților pentru dezvoltarea prelucrării artistice a metalelor, față de Biserică și patrimoniul ei [104, p. 119-124]. Analiza actelor legislative emise de autoritățile din Basarabia certifică faptul că în perioada țaristă și cea interbelică a fost uniformizat mai ales domeniul orfevrăriei de cult. Ca urmare a examinării dispozițiilor, concluzionăm că prin implementarea regulamentelor din primele decenii ale sec. al XIX-lea au fost scoase din uz metalele toxice; în 1815 a fost introdusă folosirea argintului cu titlul nu mai jos de 84 zolotnik, iar după 1827 se introduce obligativitatea executării

odoarelor de cult numai de către persoane abilitate cu acest drept [110, p. 149-156]. În perioada interbelică, au rămas fără modificări dispozițiile emise în sec. al XIX-lea, suplimentar fiind necesare cetățenia României, obținerea licenței, vârsta minimă pentru profesarea argintăriei, prezența unui atelier [91];

4) prin studierea complexă a materialului arhivistic inedit, a pieselor documentate în colecțiile muzeale, locașurile de cult și edificiile publice din mediul urban și rural, s-a reușit identificarea unor centre și ateliere de prelucrare artistică a metalelor anterior necunoscute cercetătorilor [91; 100, p. 149-156; 113, p. 22-29]. Oficializarea juridică a breslei argintarilor din Chișinău (1817) confirmă prezența în Basarabia a meșterilor calificați. La mijlocul sec. al XIX-lea la Chișinău a fost fondat atelierul giuvaiergiilor, argintarilor și ceasornicarilor, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea a fost format atelierul de giuvaiergerie din Orhei [91; 95, p. 175-187], iar în anul 1911 – Atelierul Arhiepiscopiei din Chișinău [90; 91];

5) materialele analizate ne-au permis să documentăm meșteri necunoscuți anterior: argintarul evreu din Podolia Leiba Berg (activ în 1815–1819) [100, p. 149-156], giuvaiergiul David Bein (1913) [97, p. 165-172]. În perioada interbelică au fost create condiții favorabile pentru profesarea giuvaiergeriei, dovadă fiind numărul argintarilor, documentați inclusiv pe baza spoturilor publicitare și cca 90 de giuvaiergii din Chișinăul interbelic, care au activat în baza patentei [91]. Majoritatea giuvaiergiilor dețineau ateliere plasate pe străzile principale în Chișinău, Hotin, Bălți, Soroca, Orhei [91]. Piese de argintărie erau comercializate în cadrul atelierelor-saloane ce aparțineau lui Spânulov, Boburov, Cara-Stoianov, Grobdruk [99, p. 323-342];

6) în domeniul prelucrării artistice a metalelor comune, materialele documentare și plastice acumulate și examinate au contribuit la introducerea în circuitul științific a numelor necunoscute sau puțin cunoscute anterior. În rezultatul cercetării activității turnătoriilor, am ajuns la concluzia că în perioada studiată, în Basarabia au funcționat multe ateliere și întreprinderi, produsele cărora au marcat aspectul localităților basarabene: turnătoria de fontă din Ismail și Chișinău a lui C. Ivanov, turnătoriile ce aparțineau lui P. Ghiriș și G. Izelin, P. Humidius, N. Krimarjevski, fabrica lui R. Ghikiș, firma lui Merjvinsky și atelierele lui T. Smaznoi, Ioann V. Țulek, turnătoria lui K. Ceacikovski. Cea mai renumită se consideră uzina de fontă a lui S. Serbov, produsele căreia au fost atestate în majoritatea edificiilor de cult și publice din Chișinău și alte localități [91; 100, p. 97-110; 98, p. 275-284; 102, p. 121-126; 111, p. 152-156];

7) materialele examinate adevăresc că evaluarea fineții metalelor și aplicarea poansonului prezintă una dintre condițiile indispensabile pentru dezvoltarea orfevrăriei, evidența meșterilor și evaluarea pieselor, favorizând concurența dintre meseriași. Am stabilit că la mijlocul sec. al XIX-lea, la Chișinău, a fost deschis un Birou de Marcare, filială a Camerei de Marcare din Odesa. Cunoașterea poansonelor argintarilor din Rusia, Ucraina, Polonia, are o deosebită importanță, întrucât importul pieselor de orfevrărie din atelierele europene prevala net asupra produselor argintarilor autohtoni [112, p. 81-94; 91; 117, p. 209-224];

8) repertorierea, clasificarea și descrierea pieselor de orfevrărie atestate în spațiul actual al Republicii Moldova a fost efectuată în conformitate cu metodologia comple-

xă de cercetare și evaluare a obiectelor de valoare, fiind examinate articole realizate în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea. Piese de orfevrărie de cult includ vase sfinte (potir, chivot, discos), icoane și veșminte de icoane, legături metalice ale cărților, suporturi ale surselor de iluminare (candele, cădelnițe, sfeșnice), cruci (de pistol, de mână, de procesiune), iar cele de factură laică încadrează veselă de argint, accesorii și piese de tutungerie, astfel fiind realizat un repertoriu complex al pieselor de orfevrărie bisericească și laică din Basarabia [95, p. 175-187; 97, p. 165-172; 92; 110, p. 149-156; 101, p. 193-202; 103, p. 279-290; 105, p. 251-266];

9) produs al artizanilor localnici sau al celor din străinătate, obiectele din metale nobile identificate în Republica Moldova denotă răspândirea unor modele artistice provenite din diferite centre de argintărie din Europa de Est și de Vest, piesele în cauză indicând continuarea relațiilor economice și culturale ale Basarabiei cu țările vecine [98, p. 275-284; 101, p. 193-202; 114, p. 554-466; 115, p. 371-395; 117, p. 209-224];

10) materialul analizat permite să susținem că piesele de orfevrărie laică și bisericească, introduse în circuitul științific prin intermediul tezei de față, prezintă valoare istorică sau/și artistică în funcție de criteriile expertizării complexe. Structurile de feronerie întruchipează piese autentice, lucrate în fontă sau fier, fiind un tribut al tendințelor artistice ale epocii. Tipologiile și descrierile pieselor de orfevrărie și feronerie oferă un suport consistent în procesul de cercetare a istoriei artei metalelor, permit repertorierea celor mai reprezentative piese și, ca finalitate, elaborarea recomandărilor practice și a măsurilor concrete privind valorizarea și patrimonializarea pieselor de orfevrărie și feronerie artistică [91];

11) feroneria artistică reprezintă unul dintre cele mai expresive domenii în dezvoltarea artei metalelor din Basarabia [91; 96, p. 49-60]. Realizate prin metoda turnării, galvanoplasticii sau forjării metalului, piesele de feronerie au fost grupate în: a) piese de importanță și simbolism sacru și b) piese arhitecturale folosite în decorul interior și exterior al locașurilor de cult și edificiilor laice. Pentru prima dată a fost realizat un repertoriu complex al pieselor de feronerie artistică, incluzând următoarele categorii: clopote (lucrate la turnătoriile din Moscova, Iaroslavl, Nemirov, Arad, Cernăuți), căi de acces în edificiile de cult și laice (porți, împrejmuiri, uși), scări, baluștri și trepte (produse ale uzinelor lui Serbov, Krimarjevski), grilaje ale ferestrelor și balcoanelor (cu sau fără monogramele proprietarilor sau producătorilor), copertine și console din metal, ornamentația acoperișurilor, agrafe, ancore, monumente funerare și garduri de metal [91; 96, p. 49-60; 100; p. 97-110; 111, p. 152-156; 115, p. 371-395; 116, p. 599-616];

12) în opinia noastră, circulația în interiorul și în afara hotarelor Basarabiei (Polonia, Podolia, Ucraina, Rusia) a articolelor artistice din metale denotă interdependența culturală, transmiterea de produse, idei și concepte, exprimă interesul autorităților și al elitei locale pentru înfrumusețarea edificiilor laice și ecleziastice [91; 98, p. 275-284; 114, p. 554-466; 117, p. 209-224];

13) comparând istoria prelucrării artistice a metalelor din Basarabia în perioada țaristă și cea interbelică, concluzionăm că în ambele etape diacronice au fost create condiții favorabile, din punct de vedere al politicii autorităților laice și ecleziastice

și al legislației, pentru dezvoltarea atelierelor de prelucrare a metalelor, activitatea argintarilor, giuvaiergiilor, fierarilor, realizarea articolelor de orfevrărie și fernerie de importanță istorică și artistică. Fenomen multidimensional și complex în cultura națională, arta metalelor din Basarabia din sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea reprezintă o simbioză de valoare a posibilităților financiare ale citorilor și tendințelor artistice ale vremii, însumând influențe culturale venite pe filiera rusă, poloneză, ucraineană, și poziționându-se ca un hotar artistic între Est și Vest [91; 98, p. 275-284; 114, p. 554-466; 117, p. 209-224].

Recomandări expuse în baza tezei și a concluziilor generale:

1) Continuarea cercetărilor științifice prin extinderea limitelor cronologice, geografice și problematice, inclusiv prin realizarea unei investigații complexe în arhivele din România, Ucraina, Rusia, Polonia, fapt ce va permite întregirea tabloului evoluției artei metalelor din Basarabia;

2) perfectarea unui registru complex, cu fișe-pașaport ale pieselor de orfevrărie și fernerie cu statut de obiecte de importanță istorico-artistică, documentate în Republica Moldova;

3) asigurarea unui dialog privind conlucrarea eficientă la nivelul autorităților locale și centrale, a factorilor de decizie, agențiilor de turism, muzeelor, instituțiilor de învățământ, societate civilă, ONG și mass-media în vederea valorizării științifice și culturale a pieselor de orfevrărie și fernerie, aprobarea măsurilor concrete de salvagardare și promovare a patrimoniului cultural;

4) utilizarea materialului informațional și plastic din lucrarea de față și publicațiile la tema tezei pentru elaborarea și completarea unor cursuri universitare privind istoria artelor naționale pentru pregătirea cadrelor în domeniul muzeografiei, evaluării operelor de artă, restaurării artistice a pieselor de orfevrărie și fernerie; folosirea rezultatelor cercetării în scopuri didactice, în educația *prin și pentru patrimoniu*, aflat în serviciul și în gestiunea societății.

Bibliografia autoreferatului

În limba română:

1. Agachi A. Mănăstirea Hâncu. Chișinău: Pontos, 2010, 245 p.
2. ANRM. F. 1135, inv. 2, d. 67.
3. ANRM. F. 1786, inv. 1, d. 1137.
4. ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1199.
5. ANRM. F. 2, inv. 1, d. 300.
6. ANRM. F. 2, inv. 1, d. 5027.
7. ANRM. F. 2, inv. 1, d. 5064.
8. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 5524.
9. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 946.
10. ANRM. F. 6, inv. 18, d. 86.
11. ANRM. F. 6, inv. 5, d. 149.
12. ANRM. F. 65, inv. 1, d. 1362.
13. ANRM. F. 65, inv. 1, d. 1391.
14. ANRM. F. 679, inv. 1, d. 19119.
15. ANRM. F. 75, inv. 1, d. 1789.
16. ANRM. F. 75, inv. 1, d. 222.
17. ANRM. F. 75, inv. 1, d. 245.
18. ANRM. F. 75, inv. 1, d. 884.
19. Anuarul Eparhiei Chișinăului și a Hotinului (Basarabia). Ediție specială. Chișinău, 1922.
20. Anuarul Orașului Chișinău și al județelor din Basarabia și cu Calendarul pe anul 1924 / Адресно-Справочная книга „Весь Кишинев” с уездами Бессарабии и Календарь на 1924 год, Chișinău, 1924, 374 p.
21. Basarabia. Monografie. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu. Chișinău: Imprimeria statului, 1926.
22. Brihuneț M. Biserica cu hramul Tuturor Sfinților din satul Buciumeni: aspecte istorice, arhitecturale și artistice. În: ARTA, Chișinău, 2015, p. 60-67.
23. Brihuneț M. Ctitoria paharnicului Ioan Rusu. Aspecte istorice, arhitecturale și artistice ale bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din satul Rădeni, raionul Strășeni. În: Monumentul. Tradiție și viitor, Materialele simpozionului, ediția a XIV-a, Iași, Doxologia, 2013, p. 205-230.
24. Buletinul Arhiepiscopiei Chișinăului. Chișinău, 1942, nr. 1-2, mai-iunie.
25. Calendarul Chișinăului pentru anul 1940. Chișinău, 1939.
26. Catalogul atelierelor Arhiepiscopiei. Chișinău: Arhiepiscopia Chișinăului, 1940, 30 p.
27. Cerga A. Bisericile Basarabiei. Chișinău: Civitas, 2013, vol. I; Chișinău: 2016, vol. II.
28. Chirtoagă I. Din istoria ocupațiilor economice în Țara Moldovei. În: Tyragetia, XI, Chișinău, 2002, p. 83-92.
29. Ciobanu Șt. Biserici vechi din Basarabia. În: Comisiunea Monumentelor Istorice, secția din Basarabia. Anuar I. Tipografia eparhială „Cartea românească”, 1924.

30. Ciocanu S. Teodor Sabău – ctitor al mănăstirii Curchi, județul Orhei. În: *Arta-98*, Chișinău, 1999, p. 55-61.
31. Cocârlă P. Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală. Secolele XV–XVIII. Chișinău: Timpul, 1991, 188 p.
32. Dâmboiu D. Breasla aurarilor din Sibiu între secolele XV–XVII. Alba-Iulia: Altip, 2008, 461 p.
33. Dobjanschi A., Simion V. *Arta în epoca lui Vasile Lupu*. București: Meridiane, 1979, 110 p.
34. Eșanu A., Eșanu V., Fuștei N., Pelin V., Negrei I. *Mănăstirea Căpriana*. Chișinău: Pontos, 2003, 564 p.
35. Giurescu D. C., Pănoiu A. *Feronerie veche românească*. București: Meridiane, 1967, 103 p.
36. Ionescu A-S. *Modă și societate urbană în România epocii moderne*. București: Paideia, 2006, 626 p.
37. Ionescu G. *Manualul bijutierului*. București: Editura didactică și pedagogică, 1979, 324 p.
38. Iorga N. *Istoria industriilor la români*. București: Publicație pentru Societatea națională de credit industrial, 1927, 226 p.
39. Iorga N. *Vechea artă religioasă la români. Vălenii-de-Munte*: Editura Episcopiei Hotinului. 1934. 188 p.
40. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Ediție enciclopedică. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 800 p.
41. MNIM. FB 14990.
42. MNIM. FB 16922.
43. MNIM. FB 20162 (1-2).
44. MNIM. FB 21649.
45. MNIM. FB 21928.
46. MNIM. FB 22845 (1-2).
47. MNIM. FB 23642.
48. MNIM. FB 24362 (1-2).
49. MNIM. FB 24541.
50. *Muzeul National de Istorie a Moldovei: 1983–2013 = The National Museum of History of Moldova 1983–2013*. Chișinău: Bons Offices, 2013, 191 p.
51. Nicolescu C. *Argintăria laică și religioasă în țările române*. București: Meridiane, 1968, 373 p.
52. Nicolescu C. *Arta metalelor prețioase în România*. București: Meridiane, 1973, 62 p.
53. Nițu F. *Prețuri de podoabe și orfevrărie din metal prețios în spațiul românesc*. București: Editura Universității din București, 2006, 397 p.
54. Olteanu Șt., Șerban C. *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*. București: Editura Academiei R.S.R., 1969, 460 p.
55. Opriș I. *Ocotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare*. București: Meridiane, 1986, 244 p.

56. Orfevrăria liturgică sibiană. Din tezaurul Muzeului Național Brukenthal. Danie-la Dâmboiu. Sibiu: Muzeul Național Brukenthal, 2004, 24 p.

57. Postică Gh. Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V–XIII) / Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, VII. București: Editura Academiei Române, 2007, 487 p.

58. Popescu M. M. Podoabe medievale în țările române. București: Meridiane, 1970, 84 p.

59. Puiu Visarion, arhimandrit. Monăstirile din Basarabia. Chișinău: Tipografia de Editura Națională „Luceafărul”, 1919, 96 p.

60. Rațiu (Ratz) I. Tehnica și arta ceasornicarilor, giuvaiergiilor, ținătorilor, gravurilor și opticienilor. Cluj: Institutul de Literatură și Tipografie „Minerva”, 1938, 403 p.

61. Realizări în Eparhia Chișinăului de la dezrobirea Basarabiei până în prezent (august 1941 – septembrie 1942). În: Buletinul Arhiepiscopiei Chișinăului, 1942, nr. 5, septembrie.

62. Sinigalia T. Arta din Moldova din a doua jumătate a secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVI-lea în context european. Observații preliminare. În: Monumentul, Tradiție și viitor, Simpozion național, Iași, 2009, p. 13-42.

63. Șlapac M. Arhitectura complexului monastic Noul Neamț. În: Patrimoniul bisericesc, Materialele conferinței naționale. Chișinău: Elan Poligraf, 2013, p. 68-77.

64. Teodor Dan Gh. Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII e.n. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1984, 131 p.

65. Tomescu Const. Diferite știri din Consiliul Eparhial Chișinău. În: Arhivele Basarabiei. Chișinău, 1938, anul 8, nr. 4, p. 243-244.

66. Tomuleț V. Basarabia în epoca modernă (1812–1918). (Instituții, Regulamente, Termeni). Chișinău, 2014, ediția a II-a, 420 p.

67. Tomuleț V. Politică comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812–1868). Ediția a II-a. Iași: Tipo Moldova, 2015, 564 p.

68. Vătășianu V. Studii de artă veche românească și universală. București: Meridiane, 1987, 168 p.

69. Vornicu N. Considerații privind starea de conservare a artefactelor din metal și piele de la Mănăstirea Căpriana. În: ARTA, Chișinău: f.e., 2017, nr. 1 (Arte Vizuale), p. 26-23.

70. Xenofontov I., Eșanu A. Mănăstirea Saharna. În: Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Chișinău: Institutul de studii enciclopedice, 2013, p. 541-556.

În limba franceză, engleză:

71. Iorga N. Les arts mineurs en Roumanie. Bucarest: Édition de l'imprimerie de l'état, 1934, 53 p.

72. Simion V. L'art des métaux précieux en Roumanie. Bucarest: Meridiane, 1990, 157 p.

73. Vornicu N. Instrumental methods in the authentication of cultural heritage. LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014, 60 p.

În limba rusă, ucraineană:

74. Адрес-Календарь Бессарабской Губернии на 1909 г. Кишинев: Типография бессарабского Губернского Правления, 1908.
75. Барановский Г. Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века, Детали, Избранные таблицы, 2001, 50 р.
76. Бессарабские губернские ведомости. Кишинев, № 3, 12 января 1874.
77. Бойков В. Православные храмы Гагаузии. Комрат, 2011, 108 р.
78. Бырня П. П. Ювелирная мастерская XIV в. из Старого Орхея. În: Археологические исследования в Молдавии (АИМ) в 1973 г. Кишинев, 1974, р. 229-241.
79. История народного хозяйства МССР. 1917–1958. Кишинев: Штиинца, 1977, 375 р.
80. Каталог сельскохозяйственной и промышленной выставки в Кишиневе, устраиваемой Бессарабским Земством 1889 года, Тип. А. С. Степановой, Chişinău, 1889.
81. КЕВ, 1867, nr. 8, 15 Octombrie, Анеха, р. 1-8.
82. КЕВ, 1903, nr. 4, 15 Februarie.
83. Ковальова Н. М. Вотуми польских майстрів та фірм XVIII – поч. XX ст. În: Музейни читання. Киев, 2012, р. 292-293.
84. Мастера золотого и серебряного дела в России (1600–1926), Москва, Русский национальный музей, 2002, том 2, 448 р.
85. Обзор Бессарабской Губернии / Бессараб. губерн. стат. ком. 1876–1913. Chişinău, 1891, 71 р.
86. Постникова-Лосева М. М. Золотое и серебряное дело XV–XX веков. Территория СССР. Москва, 1983, 373 р.
87. Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического общества / ред.: В. Курдиновский. Chişinău: Епархиальная Тип., 1918, 10-й выпуск, Часть 1-я.
88. Частина А. Творчество Авраама Мельникова в Кишиневе. În: Păstrarea patrimoniului cultural în țările europene. Materialele conferinței științifice internaționale (Chişinău, 25-26 septembrie 2008). Chişinău: Bussines-Elita, 2009, р. 158-167.
89. Юбилейный сборник города Кишинева. 1812–1912. Кишинев: Издано Кишиневским Городским Общественным Управлением, 1914, 206 р.

LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE PUBLICATE LA TEMA TEZEI (lista selectivă)

Monografii:

90. Condraticova L. Arta bijuteriilor din Moldova. Iași: Lumen, 2010, 286 p., 11,0 c.a. ISBN 978-973-166-236-7.
91. Condraticova L. Arta metalelor din Basarabia. Chişinău, 2017, 384 p. 35,0 c.a. ISBN 978-9975-52-204-5.
92. Condraticova L. Bocancea. Mănăstire de călugări cu hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Chişinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2014, 180 p., 8,0 c.a. ISBN 978-9975-4094-9-0.

93. Кондратикова Л. Ювелирное искусство Бессарабии в первой половине XX века. Saarbruecken: LAP Lambert Academic Publishing 2013, 144 с., 6,5 с.а. ISBN 978-3-659-34171-7.

Articole în reviste științifice din străinătate

94. Condraticova L. Acte normative din domeniul orfevrăriei de cult din Sud-Estul Europei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: Țara Bârsei. Brașov, 2013, nr. 12, p. 250-258. ISSN 1583-3119.

95. Condraticova L. Arta metalului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: meșteri, ateliere, obiecte din metale prețioase și comune. În: Cercetări Istorice, vol. XXXIII, Iași, 2014, 175-187. ISSN 1453-3960.

96. Condraticova L. Artistic Moulding of Bessarabia in XIX Century (Typology Church Inventory, Architectural and Sculptural Details). În: Revista Românească pentru Educație Multidimensională, Iași, 2011, an. 3, nr. 8, p. 49-60. ISSN 2066-7329.

97. Condraticova L. Ateliere de bijuterie și piese de podoabă în spațiul pruto-nistrean (1900 – 1914). În: Cercetări istorice, Iași, 2012, p. 165-172, ISSN 1453-3960.

98. Condraticova L. Interferențe moldo-ucrainene în evoluția artei metalelor nobile și comune. În: Cercetări istorice vol. XXXV, Iași, 2016, p. 275-284, ISSN 1453-3960.

99. Condraticova L. Piese metalice de inventar bisericesc din Basarabia (secolul XIX – începutul secolului XX). În: ANNALES UNIVERSITATIS APULENSIS. SERIES HISTORICA. 18/I. „Sacred Space in Central and Eastern Europe from Middle Ages to the Late Modernity: Birth, Function, and Changes”. Redactor dr. Daniel Dumitran. Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba-Iulia: Ed. Mega, 2014, p. 323-342, ISSN 1453-9306.

100. Condraticova L. Piese de fernerie artistică din Basarabia lucrate la turnătoria lui S. Serbov. În: „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de istorie a Moldovei, vol. XXII, Iași: Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, 2016, p. 97-110. ISSN 1454-0754.

101. Condraticova L. Podoabele bisericesti din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de istorie a Moldovei, vol. XI-II-XV, Iași: Complexul Muzeal Național „Moldova”, 2011, p. 193-202. ISSN 1454-0754.

102. Condraticova L. Prelucrarea artistică a metalelor comune în Basarabia, în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. În: Prutul. Revistă de cultură. VII (XVI), Nr. 2 (60) / 2017. Huși, p. 121-126. ISSN 1582-618X.

103. Condraticova L. Prelucrarea artistică a metalului: candelă și cădelnițe din spațiul ortodox. În: Cercetări istorice. Iași: Editura Palatului Culturii, 2013, p. 279-290. ISSN 1453-3960.

104. Condraticova L. Situația patrimoniului bisericesc din Basarabia și Transnistria în anii 1941–1942. În: Prutul. Revistă de cultură. VII (XVI), Nr. 1 (59). Huși, 2017, p. 119-124. ISSN 1582-618X.

105. Condraticova L. Valoarea istorică și artistică a podoabelor de cult din patrimoniul mănăstirilor din Republica Moldova. În: Cercetări istorice. XXXIV, Iași: Editura Palatului Culturii, 2015, p. 251-266, ISSN 1453-3960.

106. Condraticova L. Valoarea istorico-artistică a ferecăturilor de metal ale cărților bisericesti (pe baza surselor de arhivă). În: Prutul. Revistă de cultură. V (XIV), Nr. 2

(56). Huși, 2015., p. 27-40, ISSN 1582-618X.

Reviste din Registrul național al revistelor științifice, Categoria B:

107. Condraticova L. Dosarele de arhivă – surse de studiere a orfevrăriei bisericești. În: *Tyragetia*, vol. VIII [XXIII], nr. 2, Chișinău, 2014, p. 277-284. ISSN 1857-0240.

108. Condraticova L. Evoluția breslelor, atelierelor și a statutului bijutierilor (secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea). În: *ARTA*. Chișinău, 2015, Vol. XXIV, nr. 1, 46-54. ISSN 2345-1181.

109. Condraticova L. Istoriografia problemei artei metalului în Basarabia. În: *ARTA*. Chișinău, 2016, Vol. XXV, nr. 1, 2016, p. 54-61. ISSN 2345-1181.

110. Condraticova L. Orfevrăria ecleziastică din Basarabia (1812–1827). În: *Tyragetia*. Chișinău, 2013, p. 149-156. ISSN 1857-0240.

111. Condraticova L. Piese de feronerie artistică lucrate de meșteri autohtoni la hotarul secolelor XIX – XX. În: *Akademos*. Chișinău, 2015, nr. 2, p. 152-156. ISSN 1857-0461.

112. Condraticova L. Valoarea mărcilor, poansoanelor și siglelor în evaluarea obiectelor din metale nobile. În: *ARTA*, vol. XXIII, nr. 1, Chișinău, 2014, p. 81-94. ISSN 2345-1181.

113. Кондратикова Л. Творчество ювелиров еврейского происхождения в Бессарабии и СССР (1812–1918 гг.; 1944–1972 гг.). În: *Revista de Etnologie și Culturologie*, Vol. XV, Chișinău, 2014, p. 22-29. ISSN 1857-2049.

Articole în culegeri și materiale ale conferințelor internaționale și naționale

114. Condraticova L. Arta metalelor din Basarabia în anii 1812–1917: influențe est-și vest-europene. În: *Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. Economie, societate, politică, cultură, istoria, științei*. În onoarea profesorului Demir Dragnev. Chișinău: Biblioteca Științifică Centrală „A. Lupan” (Institut), 2016, p. 554-466. ISBN 978-9975-4116-9-1

115. Condraticova L. Circulația clopotelor în Basarabia în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea: între est și vest. În: *Monumentul. Tradiție și viitor. Materialele simpozionului*, ediția a XVII-a, Iași, 1-4 octombrie 2015. Partea I. Iași: *Doxologia*, 2016, p. 371-395. ISSN 1844-9042.

116. Condraticova L. Feroneria de cult din Basarabia în secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea. Notițe preliminare. În: *Monumentul. Tradiție și viitor. Materialele simpozionului*, ediția a XV-a, Iași, 2013. Iași: *Doxologia*, 2014, p. 599-616. ISSN 1844-9042.

117. Condraticova L. Piese de orfevrărie poloneză în Basarabia (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea). În: *Polonezii în Moldova: Istorie și contemporaneitate. Culegere de studii și documente*. Chișinău: *Cartdidact*, 2015, p. 209-224. ISBN 978-9975-3033-5-4.

118. Condraticova L. Vasele sfinte din bisericile basarabene: tipologie, semnificație, funcționalitate. În: *In Memoriam Gheorghe Palade. 1950–2016*. Ed.: V. Arapu, A. Petrencu, C. Ciucanu. Chișinău: *Bons Offices*, 2018, p. 241-250. ISBN 978-9975-87-372-7.

ADNOTARE

Condriticova Liliana, Evoluția prelucrării artistice a metalelor în Basarabia (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea), teză de doctor habilitat în studiul artelor și culturologie și de doctor habilitat în istorie, Chișinău, 2018.

Structura tezei: introducere, cinci capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 507 titluri, 350 de pagini text total, 257 de pagini text de bază, 5 anexe.

Cuvinte-cheie: artă, istorie, evoluție, metal, orfevrărie, feronerie, Basarabia, atelier, simbol, evaluare, prelucrare artistică a metalelor, valoare istorică și artistică, piesă de patrimoniu.

Domeniul de studiu: 651.01 – *Teoria și istoria artelor plastice*; 611.02 – *Istoria românilor* (pe perioade).

Formularea unei noi direcții în domeniul științelor umanistice: constă în cercetarea pluridisciplinară a dimensiunii istorico-artistice a evoluției orfevrăriei și feroneriei din Basarabia, de unde rezidă caracterul inovator și aplicativ al tezei, fiind puse bazele teoretico-metodologice pentru noi demersuri științifice în studierea artei metalelor din Basarabia / RSS Moldovenească / Republica Moldova.

Scopul: cercetarea multilaterală a evoluției istorico-artistice a orfevrăriei și feroneriei din Basarabia în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea prin prisma interferențelor culturale din regiunile limitrofe, fapt ce va contribui substanțial la sintetizarea informațiilor cu referire la istoria și arta metalelor.

Obiective: determinarea ponderii actelor legislative în dezvoltarea artei metalelor din Basarabia și examinarea politicii autorităților în secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea; identificarea și descrierea principalelor centre și ateliere de confecționare a obiectelor din metale; examinarea activității artizanilor documentați în Basarabia; repertorierea, tipologizarea și descrierea pieselor de orfevrărie și feronerie artistică; aprecierea valorii istorico-artistice a obiectelor de orfevrărie și feronerie atestate în colecțiile muzeale și în patrimoniul bisericesc al țării; relevarea interferențelor culturale în domeniul orfevrăriei și feroneriei; analiza comparată a celor două perioade distincte: 1812–1918 și 1918–1940 în evoluția prelucrării artistice a metalelor din Basarabia.

Metodologia de cercetare: metodologia complexă de cercetare și evaluare a pieselor; metodele istorico-comparativă, tipologică, formal-stilistică, tehnico-tehnologică, epigrafică.

Noutatea și originalitatea științifică: teza constituie o primă investigație științifică care reprezintă un tablou multilateral al evoluției prelucrării artistice a metalelor (orfevrăriei și feroneriei) din Basarabia, ca parte componentă a patrimoniului cultural material național și european.

Semnificația teoretică: rezidă în prezentarea unei viziuni de ansamblu teoretice și metodologice privind istoria prelucrării artistice a metalelor în Basarabia, realizată într-un context pluridisciplinar al evoluției științelor umaniste. Teza prezintă o primă cercetare de sinteză, oferind oportunitatea realizării unor noi cercetări transdisciplinare pentru a completa hiaturile existente la etapa actuală în știința istorică și în studiul artelor vizuale din Republica Moldova.

Valoarea aplicativă și implementarea rezultatelor științifice: rezultatele obținute au fost aprobate la 34 de foruri științifice naționale și internaționale (4 comunicări la ședințe plenare) și publicate în 7 monografii și cca 70 de lucrări științifice (cu un volum de cca 70.0 c.a.), emisiuni radio/TV. Rezultatele cercetărilor pot fi folosite ca bază teoretică pentru elaborarea unor teze de masterat și doctorat, publicații științifice, dicționare enciclopedice, lucrări de popularizare a științei și pot fi utilizate în calitate de suport de curs pentru disciplinele *Istoria culturii naționale și universale*, *Istoria artei naționale și universale*.

ANNOTATION

Condriticova Liliana, Evolution of metal work art in Bessarabia (XIX – first half of XX century). Thesis for the degree of doctor habilitat in the study of Arts and Culturology and doctor habilitat in History, Chisinau, 2018.

Structure of the thesis: Introduction, 5 chapters, main conclusions and recommendations, a bibliography consisting of 507 titles, total volume of the thesis: 350 pages, 257 pages of the main text, 5 annexes.

Key words: art, history, evolution, metal, fittings, artistic items made of precious and non-ferrous metals, Bessarabia, workshop, symbol, evaluation, artistic metal processing, historical and artistic value, patrimony item.

Field of study: 651.01 – *Theory and History of Plastic Arts*, 611.02 – *History of Romanians* (by the periods).

Creation of a new direction in the field of humanitarian sciences: consists in the multidisciplinary research of the historical and artistic dimension of the evolution of the Bessarabia plate and ironwork, from where the innovative and applicative character of the thesis resides, thus being laid the theoretical and methodological basis for new scientific approaches in studying the art of metals in Bessarabia / Moldavian RSS / Republic of Moldova.

The purpose of the work: a multilateral investigation of the evolution of artistic metal processing in Bessarabia for the XIX – first half of the XX centuries through cultural mutual influences and ascendancies, taking place in adjacent regions, which will lead to the systematization of data relative to metal work art of precious and other metal in Bessarabia.

Objectives: to determine the significance of the legislative acts in the development of the art of metals in Bessarabia and to examine the policy of the authorities in the XIX – the first half of the XX century; to identify and describe the main centres and workshops for the manufacture of metal objects; to investigate the activity of Bessarabian jewellers; to compile the list of artistic metal items, its systematization and description; to establish the most important items made of precious and non-ferrous metal found in museum collections and church heritage of our country and examination of their artistic, historical value; to reveal the cultural interferences in the field of metal work art of precious and non-ferrous metal; to make a comparative analysis of the two distinct periods in the development of artistic metal in Bessarabia: 1812–1918 and 1918 – 1940s.

The research methodology: comprehensive methodology of research and examination of items; historical-comparative, typological, stylistic, technical and technological, epigraphic, etc. methods.

Scientific novelty and originality: the thesis is a first scientific study, which considers the multilateral development of metal work art of precious and non-ferrous metals in Bessarabia, as a component part of the national and European cultural material heritage.

Theoretical significance: resides in the presentation of a theoretical and methodological overview of the history of the artistic processing of metals in Bessarabia, carried out in a multidisciplinary context of the evolution of humanities. The thesis presents a first synthesis research, offering the opportunity to carry out new trans-disciplinary studies in order to complete the existing hiatus at the present stage in the historical science and visual arts studies in the Republic of Moldova.

Applicative value and implementation of the scientific results: the results obtained were approved at 34 national and international scientific forums (4 plenary communications) and published in 7 monographs and about 70 scientific papers (with a volume of about 70.0 ca) / TV and radio programmes. The research results can be used as a theoretical basis for the elaboration of master's and doctoral theses, scientific publications, encyclopaedic dictionaries, works on the popularization of science and can be used as a lecture course in the disciplines *History of National and World Culture* and *History of National and World Art*.

АННОТАЦИЯ

Кондратикова Лилиана, Эволюция художественной обработки металлов в Бессарабии (XIX – первая половина XX вв.). Диссертация на соискание ученой степени доктора хабилитат искусствоведения и культурологии и доктора хабилитат исторических наук. Кишинэу, 2018.

Структура диссертации: введение, 5 глав, основные выводы и рекомендации, библиография из 507 наименований, общий объем диссертации – 350 страниц, 257 страниц основного текста, 5 приложений.

Ключевые слова: искусство, история, развитие, металл, художественные изделия из благородных и иных металлов, Бессарабия, мастерская, символ, оценка, художественная обработка металла, историческая и художественная ценность, предмет культурного наследия.

Область исследования: 651.01 – *Теория и история искусства*, 611.02 – История румын (по периодам).

Новое направление исследований в области гуманитарных знаний состоит в полидисциплинарном изучении историко-художественной составляющей эволюции художественной обработки благородных и иных металлов в Бессарабии, в чем заключается инновационно-прикладной характер диссертации, в связи с тем, что заложены теоретические и методологические основы для новых научных подходов в данной области.

Цель работы: комплексное исследование исторической и художественной эволюции художественной обработки благородных и иных металлов в Бессарабии в XIX – первой половине XX вв. через призму культурных взаимовлияний, происходящих в сопредельных регионах, что будет способствовать систематизации данных относительно истории и искусства металлов.

Задачи: определение значимости законодательных актов для развития художественного металла в Бессарабии и рассмотрение политики властей в XIX – первой половине XX вв.; идентификация и описание основных центров и мастерских по изготовлению предметов из металлов; исследование деятельности мастеров Бессарабии; составление перечня художественных изделий из металла, их систематизация и описание; установление художественно-исторической ценности изделий из благородных и иных металлов, обнаруженных в музейных коллекциях и в церковном наследии; выявление культурных заимствований в области художественной обработки благородных и других металлов; сравнительный анализ предшествующих этапов в развитии искусства металла в Бессарабии и на протяжении двух различных периодов: 1812–1918 гг. и 1918–1940 гг.

Методология исследования: комплексная методология исследования и оценивания изделий; историко-сравнительный, типологический, формально-стилистический, технико-технологический, эпиграфический методы и др.

Научная новизна и оригинальность: диссертация является первым научным исследованием, в котором представлена всесторонняя картина развития художественной обработки благородных и иных металлов в Бессарабии, как части национального и европейского материального культурного наследия.

Теоретическая значимость: состоит в панорамном теоретическом и методологическом обзоре истории художественной обработки металла в Бессарабии, выполненного в контексте поливалентного развития гуманитарных наук. Диссертация является первым обобщенным исследованием, представив возможности для дальнейших новых междисциплинарных исследований для восполнения существующих на данном этапе пробелов в исторической науке и искусствоведении Республики Молдова.

Практическая значимость и внедрение научных результатов: полученные результаты были апробированы на 34 национальных и международных научных конференциях (в том числе 4 доклада на пленарных заседаниях) и представлены в 7 монографиях и 70 других научных работах (общим объемом около 70.0 а. л.), теле- и радио передачах. Результаты исследования могут быть использованы как теоретическая основа при разработке магистерских и докторских диссертаций, научных, энциклопедических и научно-популярных публикаций, а также в качестве дидактического материала для дисциплин «История национальной и мировой культуры» и «История национального и мирового искусства».

Condriticova Liliana

**EVOLUȚIA PRELUCRĂRII ARTISTICE A METALELOR
ÎN BASARABIA**

(secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea)

SPECIALITATEA 651.01 – *TEORIA ȘI ISTORIA ARTELOR PLASTICE*

SPECIALITATEA 611.02 – *ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)*

**Autoreferatul tezei de doctor habilitat în studiul artelor și culturologie
și de doctor habilitat în istorie**

Aprobat spre tipar: „_____” „_____” 2018

Hârtie ofset. Tipar ofset. Coli de tipar.: 3.8 c.a.

Formatul hârtiei 60 × 84 1/16

Tiraj 80 ex.

Întreprinzător copiere, multiplicare și legatul cărților
Chișinău, str. A. Pușkin, 3